

Tiina Lintunen ja Anne Heimo

Monisärmäinen punainen historia – 100 vuotta punaisten historiakulttuuria

ABSTRAKTI / ABSTRACT

Katsausartikkelissa tarkastellaan, miten Suomen sisällissodan hävinneen puolen rooli sodassa, kokemukset ja muistaminen on huomioitu suomalaisessa yhteiskunnassa eri aikakausina. Aihetta lähestytään kolmesta näkökulmasta. Ensimmäiseksi tarkastelun kohteena on punaisten huomioiminen historiantutkimuksessa ja kouluopetuksessa. Toiseksi tutkitaan, miten punaisten kokemuksia on käsitelty taiteissa, kuten kirjallisuudessa, elokuvissa ja näytelmissä. Kolmanneksi pohditaan, miten punaisia on muistettu, niin julkisesti kuin yksityisesti. Artikkelin keskeisiä työkaluja ovat historiapolitiikan, muistin politiikan, historiakulttuurin ja historiatietoisuuden käsitteet. Sisällissotaa koskevassa historian tuottamisessa historiapolitiikka on aina läsnä, kun päätetään, millaiset tulkinnat historiantutkimuksessa ja kulttuurissa ovat kulloinkin hyväksyttäviä. Vuoden 1918 jälkeen nämä tulkinnat olivat voittajien sanelemia, mikä on universaali ilmiö. Samoin sodan jälkeen punaisia kohtaan harjoitettiin vahvaa muistin politiikkaa. Hävinneitä ei kirjoitettu mukaan kansalliseen kertomukseen tasavertaisina kansalaisina, ja myös heidän oikeuttaan harjoittaa julkista muistamista rajoitettiin. Historian käyttö oli selkeää vallankäyttöä. Sisällissodan jälkeen voittajapuoli hallitsi sodan julkista muistamista vuosikymmenten ajan ja häviäjien oli tyydyttävä muistelemaan omia menetyksiään yksityisesti perheen, työyhteisön tai työväenliikkeeseen keskuudessa. Tänä päivänä tilanne on kääntynyt melkeinpä vastakkaiseksi. Valkoisten perintöä ylläpitäviä järjestöjä ja yhdistyksiä on edelleen olemassa useita kymmeniä, mutta vaikka punaisilla ei vastaavia järjestöjä enää ole, punaisten kokemusten käsittely on näkyvämpää kuin valkoisen puolen. Tämä näkyi erityisen hyvin muistovuonna 2018, jolloin punaisten kokemuksia käsiteltiin monipuolisesti eri yhteyksissä. Sisällissodan kokeneiden sukupolvi on kuollut, mutta ylisukupolvinen muistaminen jatkuu vahvana ja näkyy eri tavoin niin taiteissa kuin muissa yhteyksissä.

Sisällissota, punaiset, historiapolitiikka, historiakulttuuri

Tiina Lintunen, Poliittinen historia, Turun yliopisto, tiina.lintunen@utu.fi

Anne Heimo, Folkloristiikka, Turun yliopisto, anheimo@utu.fi

Johdanto

Historiatietoisuudella tarkoitetaan yksilön kykyä hahmottaa kytköksiä menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden välillä huomioiden menneisyyttä koskevien tulkintojen, nykyisyyttä koskevan ymmärryksen sekä tulevaisuutta koskevien odotusten keskinäiset suhteet. Historiaa koskevaa tietoa tuotetaan yhteisössä kolmella eri tasolla: muistelukerronnassa, historiantutkimuksessa ja historiakulttuurissa.¹ Historiatietoisuuteen voidaan katsoa sisältyvän moraalinen ulottuvuus, joka vaikuttaa käsityksiimme siitä, mitä pidämme nykyisyydessä oikeana ja mitä vääränä.² Historiatietoisuuden rakentumista eri maissa tutkineen Sirkka Ahosen mukaan ajallisen etäisyyden kasvaessa aikalaisten muistelukerronta katkeaa lopulta vääjäämättä, mutta silloin julkisen historiakulttuurin rooli korostuu kollektiivisen muistin jatkajana. Historiakulttuuri voi pitää muistamista yllä muun muassa monumenttien, oppikirjojen ja erilaisten taiteellisten tuotosten, kuten kaunokirjallisuuden ja elokuvien muodossa jopa vuosisatoja.³ Nämä kaikki kolme tasoa, muistelu, tutkimus ja historiakulttuuri, ovat keskenään jatkuvassa vuorovaikutuksessa ja muovaavat toisiaan. Saksalaiseen tutkimustraditioon perustuva historiatietoisuuden tutkimus on kohdistunut pääasiassa historian vastaanottoon, mutta nykyään tutkijat ovat kiinnostuneita myös historian käytöstä eri yhteyksissä.

31

Suomen sisällissodasta on kulunut yli 100 vuotta. Vuonna 2018 järjestettiin satoja erilaisia keskustelutilaisuuksia ja seminaareja, joissa tuotiin esille sotaa, sen eri näkökulmia ja muistamista. Punaisen hävinneen osapuolen kokemukset olivat näkyvämmiin esillä kuin sodan voittaneen valkoisen puolen. Sisällissodan jälkeen tilanne oli pitkään päinvastainen ja voittajapuoli hallitsi julkista muistamista 1960-luvulle asti, jonka jälkeen voittajien näkyvä rooli sisällissotatulkinnoissa alkoi vähitellen heikentyä. Tässä katsausartikkelissa keskitymme tarkastelemaan sitä, miten hävinneen puolen rooli sodassa, kokemukset ja muistaminen on huomioitu suomalaisessa yhteiskunnassa eri aikakausina. Lähestymme laajaa aihetta kolmesta näkökulmasta. Tarkastelemme ensin, miten punaiset on huomioitu historiantutkimuksessa ja kouluopetuksessa. Sen jälkeen pohdimme, miten punaisten kokemuksia on käsitelty taiteissa, kuten kirjallisuudessa, elokuvissa ja teatterissa. Kolmanneksi nostamme esiin, miten punaisia on muistettu niin julkisesti kuin yksityisesti.

Artikkelimme kannalta keskeisiä työkaluja ovat historiapolitiikan, muistin politiikan, historiakulttuurin ja historiatietoisuuden käsitteet. Historiapoliittikkaa on historian käyttäminen tietyn tavoitteen saavuttamiseksi. Se on *intentionaalista* toimintaa, jossa historiaa tulkitaan tietyn poliittisen ryhmän omien intressien mukaisesti. Valtaapitävillä ryhmillä on niiden identiteettiä ja arvoja ilmentävät tärkeät omat kertomuksensa, jotka vaikuttavat siihen, miten historiallista tietoa käytetään. Dramaattisimmillaan historian käyttö on yleensä silloin, kun on kyse sodan ja rauhan kysymyksistä. Toisaalta historiaa saatetaan käyttää argumenttina ja perusteena jokapäiväisillekin poliittisille päätöksille ilman, että toimijat edes mieltävät tekevänsä historiapolitiikkaa. Kansallista identiteettiä rakennettaessa valtaapitävät tekevät valintoja siitä, mitä kansalliseen tarinaan otetaan mukaan ja mitä siitä jätetään pois, kenen näkökulma tuodaan esille ja ketkä vaiennetaan. Kun joku tai jotkut päättävät, mitä menneisyyskertomukseen sisällytetään, on kyse muistin politiikasta.⁴ Häviäjien tulkinnat ja todistukset tapahtumista ovat Jenny Edkinsista yleensä hyvin poliittisia. Ne voivat haastaa ja uhata vallitsevaa tilannetta, jolloin poliittiset, taloudelliset ja yhteiskunnalliset voimat pyrkivät usein vaientamaan häviäjät tai pakottavat heidät muuttamaan kertomustaan.⁵

Historiakulttuurilla ymmärrämme tässä artikkelissa niitä lukuisia tapoja ja menneisyydestä kertovia tuotteita, joilla menneisyyttä koskevia mielikuvia ja tietoja tuotetaan. Perhekertomusten lisäksi näitä ovat esimerkiksi historiantutkimus, kouluopetus, musiikki, kaunokirjallisuus, muistelmat, näytelmät, performanssit, pelit, elokuvat, museonäyttelyt, kuvataide ja muistomerkit, joita kaikkia käsittelemme tässä artikkelissa. Nämä ovat työkaluja, joiden avulla muistaminen tapahtuu. James Wertschin mukaan muistaminen on sidoksissa kulttuuriseen ja sosiaaliseen kontekstiin. Jotta yhteisössä säilyvät tietyt muistot, tarvitaan sekä muistajia että edellä mainittuja kulttuurisia työkaluja yhdistämään yksilöt sosiaaliseen ympäristöönsä.⁶

Kullakin sukupolvella on keskeinen historiakulttuurinsa, jonka vaikutukset ulottuvat kyseisen sukupolven kautta myös näitä nuoremmille. Sukupolvet jakautuvat suurten yhteiskunnallisten tapahtumien, kuten sisällissodan, mukaan. Voittajien tulkinta hallitsi sisällissodan historiakulttuuria useita vuosikymmeniä, mutta 1960-luvulla historiakulttuuriin syntyi uusia tasoja. Ensin Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -trilogia (1959-1962) ravistutti kansallista kertomusta, sitten siitä tuli osa sitä.⁷ Vaikka teosta kritisoitiin jo sen ilmestyessä, se on hallinnut pitkään suomalaisten käsityksiä siitä, mitä vuonna 1918 tapahtui, sekä jopa siitä, miten sotaa on muisteltu ja tapahtumista kerrottu.⁸ Linnan luoma kuva sisällissodasta on pysynyt vahvana siitä huolimatta, että sitä on kritisoitu yksinäiseksi⁹ ja kymmenet muut kirjailijat ovat Linnan jälkeen kertoneet oman versionsa sodan tapahtumista, syistä ja seurauksista. Linnan teoksen ilmestymisestä on tätä kirjoittaessa kulunut kuutisenkymmentä vuotta, mutta romaanisarjan vaikutukset ulottuvat tähän päivään asti. Vaikutukset näkyvät uusien teosten vastaanotossa ja erityisesti keski-ikäisten ja sitä vanhempien suomalaisten sisällissotaa koskevilla mielikuvilla.

Jenny Edkins huomauttaa, ettei ihminen voi itse kontrolloida muistojensa muotoutumista, vaan hän muistaa asioita sosiaalisena yksilönä.¹⁰ Yksilön historiatietoisuus rakentuu monitasoisesti muun muassa historiankirjoituksesta, suullisesta perinteestä, yhteiskunnallisesta diskurssista ja populaarikulttuurista. Käsitys menneistä tapahtumista ei siis ole koskaan pelkästään tiedollista, vaan se rakentuu aiempien arvojen ja ajattelutapojen päälle.¹¹ Historiantutkimus ei yksin vaikuta ihmisten historiatietoisuuteen, vaan kyse on kompleksisesta ja jatkuvasta vuorovaikutusprosessista, jota poliittisen historian tutkija Jorma Kalela kutsuu historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessiksi. Tässä prosessissa historian tutkimus on samanveroinen historiakulttuuriin kuuluvien muiden lähteiden kanssa.¹²

Punaiset tutkimuksen kohteena

Tässä luvussa tarkastelemme sisällissotatutkimuksen käännteentekeviä vaiheita punaisesta näkökulmasta ja luomme myös lyhyen katsauksen punaisten käsittelyyn koulukirjoissa. Vuoteen 1918 liittyvää tutkimusta löytyy Suomesta runsaasti. Vuoden 1918 tapahtumien tutkimuksessa on hahmotettavissa ainakin viisi vaihetta, kun pohditaan nimenomaan punaisia tutkimuksen kohteena. Ensimmäinen niistä käynnistyi heti sodan jälkeen ja oli kirjoitettu voittajien näkökulmasta. Historiapoliittikan agenda oli selvä, oma sodanaikainen toiminta ja rankaisupolitiikka haluttiin oikeuttaa. Tässä vaiheessa valkoisen puolen ei tunnustettu tehneen mitään väärää tai tuomittavaa sodan aikana tai sen jälkeen. Punaiselle puolelle ei suotu ymmärrystä eikä annettu ääntä kertoa omaa versiotaan tapahtumista, vaan heidät nähtiin ainoastaan syyllisinä ja kelvottomina kansalaisina, jotka riskeerivat vastasaavutetun itsenäisyyden.

Joitakin punaisille myönteisiä kirjoja ilmestyi, mutta julkaiseminen oli tehty vaikeaksi Suomessa. Niinpä ne painettiin yleensä ulkomailla ja toimitettiin sieltä salateitse Suomeen. Tällaisia olivat esimerkiksi Pietarissa painettu *Porvarillinen hirmuvalta Suomessa* (1918) ja Leningradissa painetut J. Lehtosaaren *Punakaarti Rintamalla: Luokkasodan Muistoja* (1929) sekä *Punakaartilaisten muistelmia Suomesta v. 1918* (1933). Yrjö Sirolan aloitteesta Leningradissa perustettiin vuonna 1925 Suomen luokkasodan tutkimuskerho ja myöhemmin SKP perusti Suomen vallankumousliikkeen tutkijakunnan. Tämä toimielin keräsi ja säilytti aineistoa, jonka perusteella Yhdysvalloissa julkaistiin muun muassa teos *Suomen luokkasota* (1928).¹³

Tällä ajanjaksolla puhuttiin näkökulmasta riippuen joko vapaussodasta, vallankumouksesta, luokkasodasta tai kapinasta. Tässä vaiheessa on havaittavissa, miten pyrkimys uuden nuoren kansakunnan rakentamiseen ohjasi vahvasti virallista historiantutkimusta. Historioitsijoiden tehtäväksi annettiin suuren kansallisen kertomuksen luominen. Tärkeää oli oikeuttaa tapahtunut ja vaieta vaikeista ja ristiriitaisista asioista.

Tutkimusasetelma ja näkökulma muuttuivat merkittävästi vasta 40 vuotta myöhemmin, kun Jaakko Paavolainen julkaisi vuosina 1966 ja 1967 kaksiosaisen tutkimuksensa *Poliittiset väkivaltaisuuDET Suomessa 1918 I-II*.¹⁴ Käänteentekevää tässä tutkimuksessa oli se, että punaisen terrorin ohella Paavolainen tutki myös valkoista terroria ja toi nyt ensimmäistä kertaa esille ne laittomat väkivallan teot, joihin valkoiset olivat syyllistyneet. Samalla tarkkuudella hän käsitteli punaisen puolen rikoksia. Paavolainen pystyi osoittamaan, millaista terroria oli todella esiintynyt ja mikä oli ollut vain sota-aikana liikkeelle laskettua propagandistista huhupuhetta. Varsinkin valkoista terroria käsittelevä osa herätti myrskyisää huomiota ja kritiikkiä. Samoin arvostelun kohteeksi oli joutunut aiemmin jo Juhani Paasivirta, joka kirjassaan *Suomi vuonna 1918* (1957) oli kyseenalaistanut valkoisten toimia. Uraauurtava tutkija oli myös Viljo Rasila, joka teoksessaan *Kansalaissodan sosiaalinen tausta* (1968) tarkasteli analyttisesti sodan lähtökohtia ja sen osapuolien sosiaalista rakennetta. Hän selvitti tilastollisin menetelmin, millaisista taustoista punaiset olivat lähtöisin.¹⁵ Selvitys rikkoi Linnan *Täällä Pohjantähden alla* luoman kuvan torppareiden roolista sisällissodassa, mutta ei kumonnut käsityksiä, joiden paikkansapitävyydestä on keskusteltu viime vuosiin asti.¹⁶ Näihin aikoihin myös termi kansalaissota alkoi vakiinnuttaa asemaa puhuttaessa vuoden 1918 sodasta.

Tutkimuksen seuraava iso käänne punaisten näkökulmasta tapahtui 1980-luvulla. Sen ensimmäisenä aaltona voidaan pitää Anthony Uptonin teosta *The Finnish Revolution, 1917–1918* (1981), jossa ensimmäistä kertaa luotiin ulkopuolisin silmin kattava kokonaiskuva sodasta ja siihen johtaneista tapahtumista.¹⁷ Varsinainen avaus hävinneen osapuolen historiaan oli valtion kustantama kuusiosainen Punaisen Suomen historia. Sen teokset *Punakaartin sota 1-2* (1981), *Vallankumous kunnallishallinnossa* (1982), *Työväenkaartien synty ja kehitys punakaartiksi 1-2* (1985) ja *Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena* (1986) toivat aivan uudella tavalla esille punaisten toimintaa vuosina 1917–1918.¹⁸ Teossarjaa voidaan pitää selkeänä valtion historiapolitiittisena tekona, jonka tarkoituksena oli laajentaa sitä yksipuolista tutkimusnäkökulmaa, joka muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta oli vallinnut vuosikymmeniä.

1990-luvulla tutkimuksessa alkoi jälleen uusi vaihe. Tutkijoiden keskuuteen alkoi vakiintua neutraalimpi sisällissota-termi, joka ei ollut enää niin kantaottava kuin esimerkiksi vapaussota, luokkasota tai kapina olivat olleet.¹⁹ Kansalaissotaan verrattuna se toi myös mukaan aspektin, että sodassa oli ollut mukana muitakin kuin oman maan kansalaisia. Tuon vuosikymmenen merkittävä uudistus oli myös mikrohistoriallisen näkökulman tuominen tutkimukseen. Heikki Ylikankaan *Tie*

Tampereelle (1993) ja Risto Alapuron *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933* (1994) ovat teoksia, jotka avasivat uuden polun monelle tutkijalle. Ylikangas pyrki purkamaan sisällissodan traumoja tuomalla avoimesti esiin myös valkoista terroria. Samaa Jaakko Paavolaisen aloittamaa työtä jatkoi myöhemmin Marko Tikka.²⁰ Paikallistason tutkimukset paitsi toivat uutta tärkeää tietoa, myös auttoivat ihmisiä käsittelemään omaa ja sukunsa menneisyyttä, kun tutkijoiden avulla oman paikkakunnan tapahtumat ja terrori nostettiin esille ja niistä puhuttiin avoimesti. Eri puolilla Suomea julkaistiin paikallislähtökulmia korostavia teoksia, joissa joko päivitettiin vanhentuneita tietoja sisällissodasta tai niitä käsiteltiin ensimmäistä kertaa.²¹

Aluekohtaiset tutkimukset toivat esille myös sen, miten sotatapahtumat ja sodan seuraukset vaihtelivat suuresti paikkakunnasta riippuen. Esimerkiksi joillakin tehdaspaikkakunnilla, kuten Tervakoskella, Verlassa ja Paraisilla, sotatoimet jäivät odotusten vastaisesti lähes olemattomiksi.²² Tilanne pysyi rauhallisena myös Jyväskylän maalaiskunnassa sijainneella Tikkakoskella, mutta aseiden valmistaminen hallituksen joukoille sodan aikana jätti kuitenkin tehdasyhteisöön varjon, jonka vaikutukset ulottuivat 1990-luvulle asti.²³ Eroja paikkakuntien välillä löytyi myös tavoissa ratkaista sisällissodan jälkiseurauksia. Tämä näkyi muun muassa eroissa punaorpojen kohtelussa eri paikkakunnilla.²⁴ Nämä tutkimukset ovat tuoneet näkyville historian moniäänisyyden.

2000-luvun viides vaihe tutkimuksessa on ollut paljolti niin kutsutun uuden sotahistorian sävyttämä.²⁵ Monet sisällissotatutkijat ovat nyt ottaneet tarkastelun kohteeksi sellaisia ilmiöitä kuin väkivalta, kokemukset, tunteet ja sodan arki. Tässä vaiheessa myös aiemmin syrjässä olleet ryhmät, kuten naiset, erityisesti naiskaartilaiset ja punalesket, ja lapset ovat nousseet mukaan keskeisiksi tutkimuskohteiksi. Marja Piironen-Honkanen, Anu Hakala ja Tuomas Hoppu nostivat tutkimuksillaan esiin punakaartin aseistetut naiset.²⁶ Tiina Lintunen analysoi väitöskirjassaan hävinneen puolen naisten sota-ajan arkea ja selviytymistä sodan jälkeen. Historiantutkimuksen unohtamia lapsia on tutkinut esimerkiksi Oona Ilmolahti, joka käsitteli väitöstutkimuksessaan kansakouluikäisten lasten näkökulmasta sisällissodan jälkeistä aikaa. Punaorpojen selviytymistä ja huolehtimista ovat tutkineet muun muassa Mervi Kaarninen ja Anna Warsell.²⁷

Jaakko Paavolaisen laajan *Vankileirit Suomessa 1918* (1971) -tutkimuksen jälkeen tutkijat ovat kiinnittäneet huomionsa yksittäisiin vankileireihin eri näkökulmista. Etenkin viime vuosina on ilmestynyt useita vankileirien arkeen ja vankien kokemuksiin perustuvia tutkimuksia. Tammisaaren, Lahden Hennalan ja Suomenlinnan vankileirit tunnetaan yhä pahamaineisuudestaan, mutta tosiasiaa Tammisaaren jälkeen vankimäärään suhteutettuna eniten vankeja kuoli silti Hämeenlinnan ja Tampereen vankileireillä. Uudet tutkimukset vahvistavat jo Paavolaisen esiin tuoman seikan vankileirien keskinäisistä eroista. Mielivaltaisten teloitusten ja nälän sijaan vangit kuolivat useimmiten sairauksiin ja tauteihin, kuten Sture Lindholm tuo esiin tutkiessaan Tammisaaren vankileirin katastrofaalista tilannetta kesällä 1918. Aliravitsemus ja vankileireillä vallitsevat heikot olosuhteet johtivat monen vangin ennenaikaiseen kuolemaan.²⁸ Santahaminan vankileirillä naisvankien vähäisiin kuolemiin taas vaikuttivat naisten keskinäiset verkostot, jotka mahdollistivat riittävän ravinnonsaannin. Naisten selviytymistä edesauttoi lisäksi vankileirin henkilökunnan osoittama myötätunto vankeja kohtaan, kuten karjakon antama lypsylupa ja vartijoiden tapa sallia naisten poistuminen kasarmialueelta.²⁹ Jopa pahamaineisella Lahden Hennalan vankileirillä löytyi tahtoa tarjota henkistä huoltoa ja virkistystoimintaa vangeille.³⁰ Henkilökunnan osoittama myötätunto auttoi myös Turun sotavankileirin vankeja selviytymisessä.³¹ Myös arkisilla asioilla, kuten peseytymisellä, ulkoilulla tai vaikkapa kupillisella teetä, oli suuri merkitys vankien hyvinvoinnille.³²

Sodan muistikulttuureja ja muistelukerrontaa ovat tarkastelleet erityisesti folkloristit. Ulla-Maija Peltosen väitöstutkimus *Punakapinan muistot: Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen* (1996) oli ensimmäinen tutkimus, jossa paneuduttiin Kansan arkiston, Työväen arkiston ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston 1960-luvulla syntyneisiin vuosien 1917 ja 1918 laajoihin muistitietokokoelmiin. Kirjoittaessaan arkistoille muistelijat eivät vain kerranneet kokemuksiaan, vaan myös tulkitsivat ja selittivät tapahtumia. Myöhemmissä teoksissaan Peltonen on jatkanut sisällissodan muistamisen tarkastelua eri näkökulmista.³³ Väitöstutkimuksessaan Anne Heimo tarkastelee historiakulttuurin ja muistelukerronnan vuorovaikutusprosessia Sammatissa ja millä tavoin tulkinnat sisällissodan tapahtumista ja niiden syistä ovat ajan mittaan paikkakunnalla muuttuneet. Heimo on myöhemmin tarkastellut sisällissodan julkista ja yksityistä muistamista internetissä ja sosiaalisessa mediassa.³⁴ Andreas McKeough analysoi väitöstutkimuksessaan 12 aikalaisen sodan aikana ja sen jälkeen kirjoittamaa päiväkirjaa, muistelmaa sekä omaelämäkertaa. Näiden kirjoittajat olivat eri-ikäisiä punaisia ja valkoisia naisia ja miehiä. Toisin kuin sodan aikana kirjoitetuissa omaelämäkerrallisissa teksteissä, joissa pääpaino on kirjoittajien kokemuksissa ja näiden reflektoinnissa, vuosia, jopa vuosikymmeniä myöhemmin julkaistuissa muistelmissa ja omaelämäkerrassa painottuu kirjoittajien tarve selittää tapahtumia sekä omaa osallistumistaan näihin.³⁵

2000-luvulla Suomen sisällissodasta on kirjoitettu uusia laaja-alaisia tutkimuksia. *Sisällissodan pikkujättiläinen* (2009) kokosi yhteen yli 20 sisällissotaan perehtynyttä tutkijaa, joiden tavoitteena oli antaa uusi, puolueeton kokonaiskuva kevään ja kesän 1918 tapahtumista. Sisällissodan muistovuonna 2018 julkaistiin kolme teosta, joissa sisällissodan vaikutuksia tarkasteltiin pitkällä aikavälillä ja eri näkökulmista. Historioitsija Seppo Hentilän teos *Pitkät varjot: Muistamisen historia ja politiikka* luo kokonaisvaltaisen katsauksen sisällissodan seurauksiin, jälkiin ja tulkintoihin. Toinen laajasti ja monipuolisesti sisällissodan seurauksia eri näkökulmista tarkasteleva teos on Tuomas Teporan ja Aapo Roseliuksen toimittama *Rikki revitty maa: Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Teos oli julkaistu englanniksi jo aiemmin nimellä *The Finnish Civil War 1918: History, Memory, Legacy* (2014). Kolmas samana vuonna julkaistu sisällissodan seurauksiin pureutuva ja uusia näkökulmia tuova kokoomateos on Tiina Lintusen ja Anne Heimon toimittama *Sisällissodan jäljet*, jossa keskeisinä teemoina ovat erilaiset selviytymisen strategiat, lapset ja nuoret sekä muistin politiikka. Näiden kokoelmien artikkelit, kuten samana vuonna ilmestynyt *Historiallisen Aikakauskirjan* teemanumero 2/2018 “Vuoden 1918 muistot ja vaikutushistoria” havainnollistavat ajassa tapahtuneita muutoksia sekä sisällissodan tulkinnoissa että tutkimuskohteissa.³⁶

Sisällissota kiinnostaa edelleen suomalaisia, ja siitä halutaan lukea lisää. Tutkijoiden yhä laaja-alaisempi kiinnostus sisällissotaan näkyy myös opinnäytetöissä, joita on valmistunut runsaasti eri yliopistoissa. Karkeana arviona koko aikakauden tutkimuskirjallisuudesta voitaneen sanoa, että kun sata vuotta sitten tutkimuksen keskiössä olivat voittajat, miehet ja taistelut, 2000-luvulla tutkimuksen keskiöön ovat puolestaan nousseet hävinneet, naiset ja yksilöiden kokemukset.

Sisällissota kouluopetuksessa

Yksi historian poliittisen käytön muoto on historianopetus ja koulujen oppikirjat. 1900-luvun alkupuolella historianopetuksen tehtävä oli paitsi antaa lapsille uutta tietoa, myös tuottaa ja pitää yllä kansakuntaa yhdistäviä historiakertomuksia.³⁷ Pilvi Torstin mukaan kaikissa yhteiskunnissa koulujen historianopetus on valjastettu jossain muodossa poliittisiin tarkoitukseen. Tähän kategoriaan voidaan laskea vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen tukeminen ja sen oikeuttaminen, mutta historianopetus voi myös pyrkiä luomaan ja pitämään yllä viholliskuvia joko naapurivaltion tai oman maan kansalaisia kohtaan.³⁸

Historian oppikirjoissa annettu kuva Suomen sisällissodasta on noudattanut tutkimuksessa tapahtuneita kehityslinjoja. Ensimmäisinä vuosikymmeninä opetus pohjautui voittajien valkoiseen historiaan ja pyrki kasvattamaan lapsia Valkoisen Suomen arvojen mukaisesti.³⁹ Talvi- ja jatkosodan aikana syntyi tarve kansan eheyttämiseen ja vuoden 1918 tapahtumista pyrittiin puhumaan ja opettamaan aiempaa neutraalimmin. Sotien jälkeen vasemmistoryhmä alkoi aktiivisesti ajaa punaisten kirjoittamista mukaan historian oppikirjoihin. 1970-luvulla julkiseen keskusteluun nousi näkemys punaisista uhreina ja huomiota alettiin kiinnittää sodan laajempiin seurauksiin. Kouluopetuksessa tasapainoiltiin uuden ja vanhan näkemyksen välillä. Tuolloin myös historianopetuksessa ryhdyttiin puhumaan kansalaissodasta. 1990-luvulla koulukirjoissa alkoi esiintyä yhä enemmän punaisia ja heidän ratkaisujaan selittäviä piirteitä. Uudella vuosituhannella koululaisille on haluttu opettaa vuoden 1918 syiden ja seurausten monitahoisuutta ja korostaa, ettei tapahtumista ole yhtä monoliittista historiallista totuutta.⁴⁰ Muutos on ollut tarpeen, sillä useat tutkimukset osoittavat, että suomalaisnuoret eivät yleensä näe menneisyyden tapahtumilla olevan yhteyttä siihen, miten asiat ovat nykyisyydessä.⁴¹

36

Oppikirjoilla on keskeinen merkitys ylisukupolvisen sovinnon välineinä. Esimerkiksi Bosnia-Herzegovinassa haluttiin Balkanin hajoamissotien jälkeen auttaa oppilaita oppikirjojen avulla käsittelemään alueen historiaa yhteisenä kokemuksena eikä keskinäisinä väkivallantekoina. Monesta näkökulmasta tarkasteltuna nuoret voivat samaistua eri osapuolten kertomuksiin ja ymmärtää paremmin tapahtunutta.⁴² Tavoitteen toteuttamiseksi Suomen sisällissodan osalta muutamat arkistot ovat tuottaneet arkistoaineistoihinsa perustuvia oppimateriaaleja. Suomen itsenäistymisen juhluvuoden kunniaksi Työväenmuseo Werstas, Työväen arkisto ja Kansan arkisto julkaisivat *Työväen liikkeen 100 itsenäisyyden vuotta* -sivuston, johon sisältyy myös sisällissotaa eri teemojen kautta käsitteleviä oppimateriaaleja.⁴³ Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Svenska Litteratursällskapet i Finland julkaisivat yhdessä kaksikielisen *1918. Minä olin siellä - 1918. Jag var där* -oppimateriaalipaketin, jossa keskitytään sisällissotaan yksilöiden kokemusten kautta.⁴⁴

Punaiset taiteissa

Yhä edelleen kuulee väitteitä siitä, että sisällissodasta olisi vaiettu tai sotaa ei olisi käsitelty, vaikka tilanne on melkein päinvastainen. Sisällissota on ollut jo pitkään lähihistorian tutkituimpia ajanjaksoja.⁴⁵ Jatkuvan ja runsaan tutkimuksen lisäksi myös monet taiteilijat ovat käsitelleet sisällissotaa teoksissaan. Olemme tähän artikkeliin valinneet taiteenlajeista tarkasteltavaksi kirjallisuuden, teatterin ja elokuvan, sillä ne ovat koskettaneet laajasti suurta yleisöä pitkällä

aikavälillä. Lisäksi käsittelemme lyhyesti myös aiheesta tehtyjä pelejä, joilla on nähty viihteellisyyden lisäksi olevan merkitystä myös opetuksessa.

Kaunokirjalliset kuvaukset

Vuosi 1918 synnytti runsaasti ajankohtaa käsittelevää kauno- ja muistelmakirjallisuutta. Sodan aikana ja välittömästi sodan jälkeen ilmestyneissä teoksissa puitiin tapahtumia joko valkoiselta tai punaiselta puolelta.⁴⁶ Kirjallisuus tarjoaa keinon käsitellä sisällissodan kokemuksia ja toimii silminnäkijän ja todistajan roolissa,⁴⁷ mutta samalla kirjallisuus muokkaa muiden historiakulttuurin piiriin kuuluvien tuotteiden tapaan käsityksiämme sisällissodan tapahtumista, seurauksista ja luonteesta.⁴⁸

Jo heti sisällissodan jälkeen vuonna 1919 Runar Schildt julkaisi novellikokoelmansa *Kotiinpaluu*, joista erityisesti novelli *Aapo* tarkasteli sotaa köyhän työmiehen Aapon silmin. Novellin vahvoina teemoina olivat kosto, viha, nöyryytys ja ylpeys. 1930-luvulla Jarl Hemmer, Elmer Diktonius, Jalmari Jyränkö ja Martti Laine jatkoivat tällä linjalla ja syventyivät teoksissaan tarkastelemaan sisällissotaa työväenluokan perspektiivistä⁴⁹, mutta vasta Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -trilogian toinen osa (1960) toi punaisten kokemukset julkiseen keskusteluun. Samana vuonna ilmestyivät myös Veijo Meren *Vuoden 1918 tapahtumat* ja Paavo Haavikon *Yksityisiä asioita*, mutta näiden vaikutus sisällissodan historiakulttuurissa on jäänyt Linnan varjoon. Kaikki kolme kirjailijaa joutuivat kritiikin kohteeksi ja valkoisen perinnön puolustajat syytivät Linnaa julkisuudessa punaisesta valheesta.⁵⁰

Sisällissotaa käsittelevissä romaaneissa toistuvat tietyt teemat, jotka samalla heijastavat yleisiä käsityksiä sodan luonteesta sekä sodan syistä ja seurauksista. Esimerkiksi F. E. Sillanpään *Hurskas kurjuus* -romaanin (1919) päähenkilö Juho Toivola on yksinkertainen ja tahdoton torppari, joka ajautuu punakaartiin ja päättyy valkoisten teloitettavaksi. Lauri Viidan *Moreenissa* (1950) seurataan sodan tapahtumia punakaartiin ajautuneen Iisakki Niemisen näkökulmasta. Iisakkia ei aja halu tappaa vihollinen, vaan lähinnä tovereiden seuraaminen. Antti Tuurin *Kuoleman kyytimiehessä* (2007) pasifistiksi tunnustautuva Jussi Ketola joutuu keskelle Tampereen taisteluja ilman, että olisi asettunut kummankaan sodan osapuolen puolelle.⁵¹ Kaikissa kolmessa eri aikoina julkaistussa teoksessa asetelma tukee käsitystä sodasta, johon ei tieten tahtoen hakeuduttu eikä välttämättä edes valittu itse puolta.

Eeva Joenpelto kuvaa Lohja-sarjansa ensimmäisessä teoksessa *Vetää kaikista ovista* (1972) sisällissodan jälkeistä aikaa ja etenkin naisten selviytymistä. Joenpelto ei ollut syntynyt vielä sisällissodan aikaan, mutta on kertonut kasvaneensa kuunnellen juttuja *kapinasta*, kuten sisällissotaa Joenpellon kotipaikkakunnalla Sammatissa nimitettiin.⁵² Naisten, erityisesti punaleskien, selviytyminen on ollut usean muunkin romaanin teemana, kuten Heikki Hietamiehen romaanissa *Naisten talvi* (2002). Naisten näkökulmasta sisällissotaa ovat kuvanneet myös Anneli Kannon *Veriruusut* (2008), Enni Mustosen *Verenpisara ikkunalla* (1998), Sirpa Kähkösen *Mustat morsiamet* (1998), Leena Landerin *Käsky* (2003), Rosa Meriläisen *Nainen punainen* (2012) ja Heidi Köngäksen *Sandra* (2017). Näistä *Veriruusut*, *Käsky* sekä Kjell Westön *Missä kuljimme kerran* (ruots. *Där vi en gång gått*, 2006) ovat innoittaneet myös elokuvan ja teatterintekijöitä. Kaunokirjallisuudessa näkykin selkeästi sama trendi kuin tutkimuksessa eli naiset ovat nousseet sisällissodasta kertovan kirjallisuuden toimijoiksi.⁵³

Tiina Mahlamäki on tarkastellut kaunokirjallisia kuvauksia vankileireiltä kotiin palaavista omaisista, isistä ja äideistä, lapsista ja puolisoista, ja havainnut kuudella eri vuosikymmenellä julkaistujen teosten teemoissa samankaltaisuuksia, mutta kuvausten tavoissa muutoksia. Toistuvia teemoja ovat muun muassa kuolleeksi luullun omaisen paluu kotiin ja palaajan vahvistamiseksi tarkoitettun ruuan koituminen tämän kuolemaksi. Kaikissa kuvauksissa pääpaino on ollut palaajan nälkiintyneessä olemuksessa, mutta siinä missä varhaisimmissa kuvauksissa keskitytään palaajan kasvoihin, myöhemmissä tarkastellaan palaajan koko olemusta. Samalla palaaja on muuttunut vertauskuvaksi työtä tekeväälle kansalle.⁵⁴

Kun Väinö Linna ja Eeva Joenpelto kumpikin ammensivat romaaneihinsa aineksia kuulemastaan, tämän ajan kirjailijat puolestaan suuntaavat arkistoihin ja lukevat aihetta koskevia tutkimuksia. Sirpa Kähkösen ohella muun muassa kolme sisällissotaan perustuvaa romaania kirjoittanut Kjell Westö on tunnettu perusteellisista taustatutkimuksistaan. Molemmat ovat kirjailijoita, joita voi nähdä puhumassa samoissa tilaisuuksissa historian tutkijoiden kanssa.

Eräs yhä enemmän kiinnostusta herättänyt historiaa käsittelevä kirjallisuuden muoto on historiallinen sarjakuva. Espanjan sisällissotaa on muisteltu niin laajasti sarjakuvissa, että ilmiö on synnyttänyt oman genrensä, niin kutsutut *uuden muistin sarjakuvat* (new memory comics). Suomen sisällissodasta kertovia sarjakuvia tutkineet Ralf Kauranen ja Kukku Melkas ovat todenneet, että vaikka Suomessa teemasta ei ole ilmestynyt vastaavia määriä kuin Espanjassa, maiden sisällissotaa käsittelevien sarjakuvien välillä on löydettävissä yhtymäkohtia.⁵⁵ Tiettävästi ensimmäinen sisällissota-aiheinen sarjakuva *Punikkityttö ja jääkäriupseeri* syntyi jo 1920, kun viipurilainen ”aatelisneiti” Ellinor Mend puki sisällissodan aikaiset kokemuksensa sarjakuvaksi. Kesti kuitenkin 60 vuotta ennen kuin sarjakuva julkaistiin vuonna 1982.⁵⁶ Vuonna 2000 ilmestyi kaksi numeroa Korkeajännitys-sarjakuvaa, joissa aiheena oli vuosi 1918: *Kansalaissodan valkoinen Korkeajännitys – Vapauden tulikaste* (2000) ja *Kansalaissodan punainen Korkeajännitys – Taistoon työkansan puolesta!* (2000).⁵⁷ Reetta Laitinen löysi aiheen toimittamaansa *Sisaret 1918* -sarjakuva-albumiin Kansan arkiston ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston muistitietokokoelmista. Teos sisältää kymmenen naisen tarinan sisällissodan ajalta ja osoittaa heidän olleen oman elämänsä aktiivisia toimijoita.⁵⁸ Tässä antologiassa on mukana sekä punaisten että valkoisten naisten tarinoita. Se tuo hyvin esiin, miten sodassa lopulta on kyse tavallisista ihmisistä, joiden maailma mullistuu sodan myötä.

Historiantutkija Tiina Kinnusen mukaan kaunokirjallisuus on erityisesti tarpeen, kun ihmiset haluavat ymmärtää vaikeaa menneisyyttä. Tuolloin tarvitaan myös tunteiden käsittelyä ja siinä kaunokirjallisuus voi auttaa enemmän kuin akateeminen tutkimus. Kaunokirjallisuuden voima on siinä, että se pystyy avaamaan lukijalle, miten viha ja katkeruus ovat voineet ajaa väkivaltaisiin tekoihin.⁵⁹

Sisällissota teatterissa, elokuvissa ja peleissä

Sisällissodan voittajien halu hallita sisällissodan käsittelyä sodan jälkeen ulottui myös teatteriin. Sisällissodan jälkeen työväen kulttuurityöstä tuli entistä tärkeämpi väylä käsitellä sotaa. Teatteri oli sallittu sosiaalisen yhteistoiminnan muoto ja työväentaloilla ja työväenteattereissa esitetyt näytelmät, erityisesti melodraamat olivat suosittuja. Valkoiselle puolelle joidenkin näytelmien vallankumouksellinen vire oli liikaa ja niiden esittäminen kriminalisoitiin, kuten teatterihistorian

tutkija Mikko-Olavi Seppälän tarkastelemat Uno Kekäläisen *Valkoinen kosto* (1921), Kaarlo Vallin *Sovittamattomat* (1922) ja Vernerin Jokiruohon näytelmän *Voitetut sankarit* (1922).⁶⁰

1960-luvulla tapahtui käänne, jonka jälkeen punainen näkökulma muuttui hallitsevaksi sekä teattereissa että elokuvissa. Jo vuonna 1961 Tampereen Työväen Teatteri esitti Eugen Terttulan ohjaaman *Täällä Pohjantähden alla II*. Vuoteen 1971 mennessä näytelmä oli esitetty 360 kertaa 22 teatterissa ympäri maata. Lisäksi Ralf Långbackan ruotsinkielistä versiota näytelmästä esitettiin kolmena vuonna Närpiössä. Näytelmän suosio ei laantunut ja uusia sovituksia näytelmästä on esitetty jatkuvasti. Uusi askel otettiin 1996, kun Tampereen Työväen Teatteri otti ohjelmistoonsa Heikki Ylikankaan muutamaa vuotta aiemmin ilmestyneeseen tutkimukseen perustuvan Kalle Holmbergin ohjaaman *Tie Tampereelle* -näytelmän, jossa keskiössä oli sodan kaoottisuus ja punakaartin amatöörimäisyys. Kysyntää oli myös punaisten kohtaloa ymmärtäville näytelmille, joista mainittakoon esimerkiksi Turun Kaupunginteatterin Ilpo Tuomarilan käsikirjoittama Turun naispunakaartilaisista kertova *Hennalan torvisoittokunta* 1998.⁶¹

Sisällissodan muistovuonna 2018 monet teatterit ottivat ohjelmistoonsa sisällissodasta kertovia historiaan pohjautuvia teatteriesityksiä. Erityisesti naisten kohtalot olivat mukana monissa esityksissä. Tällaisia olivat esimerkiksi Teatteri Avoimien Ovien Heini Tolan ohjaama *Erottaja 1917–1918*, Tampereen Työväen Teatterin Sirkku Peltolan ohjaama musikaali *Tytöt 1918* ja Komteatterin *Veriruuusut*, jotka kaksi jälkimmäistä perustui Anneli Kannon romaaniin *Veriruuusut*.⁶² Ammattiteatterien lisäksi sisällissotateemaan tarttuivat myös muut tahot. Esimerkiksi Helsingin kaupunginmuseo tuotti Hakasalmen huvilaan Sirpa Kähkösen käsikirjoittaman ja Taru Mäkelän ohjaaman *Vihan kevät – Helsinki 1918* -näytelmän. Myös pienemmät paikallisteatterit halusivat ottaa näytelmiin uuden, oman alueen näkökulman. Esimerkiksi Turussa Jo-Jo Teatterin kantaesitys Sara Koirasen ja Vilja Lehtosen käsikirjoittama ja ohjaama *Suden nälkä* kertoi sikäläisistä puuvillatehtaan työistä ja Tehdas-teatteri kuvasi isäntäväen ja palkollisten päätymistä eri leireihin Anni Mikkelsenin ohjaamassa näytelmässä *Värit ovat vapauden - Punavalkoinen Turku*. Myös Tampereen Ooppera kiinnostui aiheesta ja tuotti Tampere-taloon esityksen *Veljeni vartija*.

Teatterin lisäksi sisällissotaa käsiteltiin muistovuonna laulu- ja musiikkiesityksien muodossa. Kansanmusiikin ammattilaisista koostuva Punavalkoisia lauluja -ryhmä käsitteli sisällissotaa sodan molempien osapuolten näkökulmasta sovittamalla ennakkoluulottomasti uusia versioita aikakauden lauluista ja hyödyntämällä arkistomateriaalia.⁶³ Toinen esimerkki on tamperelaisen naiskuoro Telluksen *Susinartut* -kuoroesitys, jonka sisällissodan naisten kohtaloista kertovat lauluteokset perustuivat aikalaisaineistoihin.⁶⁴ Työväenlauluihin erikoistuneen historioitsijan Saijaleena Rantasen mukaan sisällissodan aikana syntyi vähän uusia lauluja, mutta sodan jälkeen tilanne muuttui. Vankileirilaulujen on sanottu jopa olevan viimeinen kansanmusiikin kerrostuma. Sekä sodan aikana että sodan jälkeen molemmat osapuolet käyttivät lauluja myös hengennostatukseen, punainen puoli työväenlauluja ja valkoiset isänmaallisia lauluja.⁶⁵

Sisällissota oli pitkään niin ristiriitaisia tunteita herättävä tapahtuma, että suomalainen elokuvateollisuus ei tarttunut siihen kovin hanakasti, sillä elokuvateattereihin piti houkutellessa katsojia kaikista kansanluokista. Ensimmäinen kokonaisuudessaan vuoden 1918 tapahtumia käsittelevä elokuva oli Teuvo Pakkalan vuonna 1921 tuottama ja ohjaama *Sotapolulla*, joka oli seikkailuelokuva valkoisesta sissipäälliköstä. Puolueettomaksi luonnehdittiin vuonna 1928 valmistunutta *Miekan terällä* -elokuva. Se ei saanut kannatusta oikeiston eikä vasemmiston lehdistössä, mutta yleisö piti sen sovittelevasta luonteesta. 1930-luvulle siirryttäessä sisällissotaan viitattiin vain muutamassa elokuvassa, ja sota oli niissä sivuosassa. Suuren suosion saavutti Sam Sihvon näytelmään perustuva

Jääkärien morsian, joka filmattiin kahdesti (1931 ja 1938). Jälkimmäisessä versiossa, samoin kuin vuonna 1939 julkaistussa *Helmikuun manifestissa* korostettiin itsenäisyyden olevan suomalaisia yhdistävä päämäärä ja vihollisen löytyvän rajojen ulko-, ei sisäpuolelta. Näkökulma elokuvissa oli valkoinen, mutta niissä koitettiin kuitenkin yhdistää kansakuntaa yhteistä vihollista vastaan. Samaan pyrki vuonna 1938 valmistunut Nyrki Tapiovaaran elokuva *Varastettu kuolema*, jossa alun perin sisällissotaan sijoittuneet tapahtumat siirrettiin sortovuosiin.⁶⁶

Kotimainen elokuva tarttui sisällissotateemaan uudelleen vasta 1950-luvulla. Vuonna 1956 valmistuneessa *Silja nuorena nukkunut* -elokuvassa sisällissota oli tapahtumien taustalla. Käänteentekeväenä elokuvana on pidetty T. J. Särkän vuonna 1957 ohjaamaa *1918 - Mies ja hänen omatuntonsa*, jossa sotaa tarkasteltiin myös punaisten näkökulmasta. Reilu kymmenen vuotta myöhemmin valmistui Edwin Laineen ohjaama elokuviasovitus Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -tarinasta, joka pyrki ymmärtämään punaisia ja heidän ratkaisujaan.⁶⁷

Laajemmin elokuvateollisuus kiinnostui sisällissodasta 1990-luvulla, jolloin myös tutkimus toi esille tuoreita näkökulmia ja kaunokirjallisuudessa syntyi suoranainen sisällissotakirjallisuuden tulva. Tämän innoittamana myös uuden sukupolven ohjaajat tarttuivat vuoden 1918 tapahtumiin. Tero Jartti ohjasi vuonna 1994 elokuvan *Aapo*, joka kertoi yksittäisen punakaartilaisesta, kapinaan ryhtyvistä Aapo-rengistä. Kolme vuotta myöhemmin valmistui *Lunastus*, jossa pureuduttiin papin henkisiin ristiriitoihin sodan keskellä. Uusimmissa 2000-luvun elokuvissa sotaa on tarkasteltu yksilön ja psykologian kautta ja usein elokuvat ovat pohtineet ihmisen väkivaltaisuutta. Kuten kaikki kulttuurintuotanto, myös elokuvat heijastavat omaa aikaansa ja sen arvoja vähintään yhtä paljon kuin sitä aikaa, jota ne kuvaavat.⁶⁸

Mediatutkija Rami Mähkä on tarkastellut 2000-luvulla ilmestyneitä sisällissota-aiheisiä elokuvia historiakulttuurin näkökulmasta. Muihin historiakulttuurin muotoihin verrattuna historiallinen elokuva on hyvin vaikutusvaltainen. Mähkän tarkastelemille elokuville – Timo Koivusalon *Täällä Pohjantähden alla* -elokuvia lukuun ottamatta – on tyypillistä, että historiallisuudestaan huolimatta ne eivät ota kantaa sisällissodan syihin, ne voisivat sijoittua yhtä lailla muihin ajankohtiin ja ne kertovat ensisijassa tekohetken yhteiskunnallisesta tilanteesta. Elokuvissa punaiset ovat useimmiten punakaartilaisia, rivisotilaita, amatöörejä ja/tai naisia, kun taas valkoiset esitetään ammattimaisina miessotilaina, joiden tavoitteena on rakentaa fasistinen ja nationalistinen Suomi. Sisällissodan voittivat valkoiset, mutta elokuvissa sodan moraalinen voitto kuuluu punaisille.⁶⁹

Elokuvien ja tv-sarjojen ohella peleistä on tullut merkittävä historiakulttuurin muoto viime vuosikymmeninä. Pelien välityksellä voidaan käsitellä menneitä tapahtumia ja tuottaa sekä esittää erilaisia vaihtoehtoja tapahtumakululle.⁷⁰ Kaikki historialliset tapahtumat eivät kuitenkaan sovellu peleiksi, kuten Wulf Kansteiner huomauttaa. Vaikka tarkoitus olisi opettaa historiaa, niin on vaikea kuvitella Natsi-Saksan hirmutekoja tai Syyrian kriisiä koskevaa peliä.⁷¹ Suomen sisällissota sen sijaan soveltuu peliksi. Ensimmäiset sisällissotaa koskevat lautapelit julkaistiin jo vuonna 1918: *Punaisten ja valkoisten taistelu Suomessa 1918* ja *Suomen vapaussota*.⁷² Näissäkin peleissä on mahdollista muuttaa historian kulkua, vaikka voittajien puolella ollaankin, kuten *Suomen vapaussodan* ohjeissa todetaan: ”Molemmilla puolilla on yhtä suuret voitonmahdollisuudet. Mutta hallituksen joukkojen johtajaa innostakoon tieto, että hän taistelee Suomen nuoren vapauden puolesta. Hänestä riippuu, onko Suomi säilyttävä vapautensa, vai joutuva entistä suurempaan sortoon.”⁷³

Sisällissodan muistovuonna julkaistiin useita sisällissota-aiheisia pelejä.⁷⁴ Suhtautuminen peleihin vaihteli. Joillekin ne ovat vain pelejä muiden sota-aiheisten tai ylipäättään lautapelien joukossa. Jotkut taas näkevät niissä mahdollisuuden opettaa sisällissodan tapahtumia pelillistämisen nimissä, kun taas toiset toivovat lisäävänsä niiden välityksellä ymmärrystä sodan eri osapuolten tavoitteista ja tällä tavoin vaikuttavansa sodan aiheuttamien haavojen parantumiseen.⁷⁵ Kaikki eivät pelien tai muiden viihde- ja kulttuurituotteiden parantavaan vaikutukseen usko. Joidenkin mielestä menneisyyden kipeisiin ja traumaattisiin tapahtumiin perustuvat pelit ovat yksinkertaisesti mauttomia.⁷⁶

Punaisten muistaminen

Jenny Edkins on todennut, että vallitsevat näkökulmat ja viime kädessä valtion johto vaikuttavat paljon siihen, miten sodat muistetaan ja miten niiden aiheuttamia traumoja yleisesti määritellään. Kaikki eivät toki hyväksi näitä määritelmiä sellaisenaan, vaan niitä kritisoidaan ja haastetaan. Muistaminen voidaankin nähdä poliittisena valintana. Kriisien jälkeen poliittinen muutos on usein kytköksissä taisteluun muistamisen oikeudesta.⁷⁷ Seppo Hentilän mukaan sisällissodan voittajat ottivat sodan päätyttyä täydellisesti haltuunsa muistamisen julkisen tilan. Tämä tapahtui niin paikallisella kuin valtakunnallisellakin tasolla. Välittömästi sodan jälkeen julkisuutta hallitsivat valkoisten sankarivainajien hautajaiset. Aapo Roselius arvioi, että sodan voittajat juhlivat vuosipäivää vuonna 1919 monilla paikkakunnilla suoranaisella kiihkolla. Myöhemminkin arkea rytmittivät monilla paikkakunnilla vietetyt sodan alkamisen ja päättymisen muistojuhlat sekä oman paikkakunnan vapautuksen vuosipäivät. Erityisesti Pohjanmaalla sodan syttymisen muistopäivä nk. tammisunnuntai 28.1. muodostui merkittäväksi juhlapäiväksi.⁷⁸ Punaishallinnon puolellakin omia vainajia haluttiin muistaa, mutta puitteet siihen olivat rajatut.⁷⁹

Ryhmän tai yhteisön kollektiivinen muisti on monitahoinen käsite, jonka määrittelystä tutkijat eivät ole päässeet yksimielisyyteen.⁸⁰ Sotia ja vallankaappauksia tutkineet Eusebio Mujal-León ja Eric Langenbacher määrittelevät kollektiivisen muistin tulkinnoiksi raastavista ja traumaattisista tapahtumista, jotka herättävät vahvoja tunteita ja mielenliikutusta.⁸¹ Juha Siltalan mukaan kollektiivisella muistilla viitataan usein laajassa tulkinnassa historiakuvaan, sukupolvien avainkokemuksiin tai historiallisiin traumoihin. Kollektiivisella muistamisella tuotetaan niin voittoisaa sankarihistoriaa kuin sille vaihtoehtoista uhriushistoriaa. Tämän muistamisen edellytyksenä ovat erilaiset toteemit, paikat ja muistomerkit, jotka estävät unohtumisen. Ne estävät sen, että tietoisuus menneisyyden tapahtumista haalistuisi.⁸²

Tässä luvussa tarkastelemme, millaista muistamista punaisten oli mahdollista julkisesti harjoittaa ja miten punaista näkökulmaa sodasta on myöhempinä vuosina tuotu esiin ja talletettu.

Vainajien muistaminen

Sisällissodan jälkeen punaiset halusivat muistaa omia uhrejaan. Niin nopeasti kuin vasemmiston sanomalehdet saivat vuoden 1918 lopulla alkaa ilmestyä, alettiin niissä julkaista punaisten kuolinilmoituksia, muistokirjoituksia ja kuvauksia valkoisten harjoittamasta terrorista. Tämä oli sallittua, kunhan kapinaa ja sen johtajia ei ihannoitu. Punainen puoli muisti uhrejaan myös muistojulkaisuissa, kuten *Kuoleman kentiltä* (1924), *Itä ja länsi: työväen kuvalehdessä* (1928),

Kärsimysten teiltä (1928) ja sisällissodan jälkeen julkaistuissa *Työväenkalentereissa*. Kummallakin puolella oli siis tulkintansa tapahtumista, mutta ne eivät olleet dialogissa keskenään.⁸³ SDP:n puoluetoimikunta otti nopeasti sodan jälkeen tehtäväkseen selvittää vuonna 1918 sodassa ja vankileireillä kuolleiden punaisten määrän. Näin sai alkunsa niin kutsuttu *terroritilasto*. Joillakin paikkakunnilla työväenyhdistykset julkaisivat näiden tietojen pohjalta muistojulkaisuja, joissa uhrien nimiluetteloiden lisäksi saatettiin julkaista myös kirjoituksia teloituksista ja vankileirioloista. Tämän lisäksi vainajille haluttiin osoittaa kunnioitusta myös haudoilla, minkä vuoksi heti sodan jälkeen punaiset ryhtyivät paikantamaan teloitettujen tovereidensa lepopaikkoja. Hautausmaiden ulkopuolelle haudattujen ruumiita ryhdyttiin siirtämään siunattuun maahan, sillä vaikka työväenliike suhtautui kielteisesti uskontoon ja uskonnollisiin menoihin, liikkeen jäsenet ja kannattajat halusivat pitää kiinni uskonnollisista perinteistä.⁸⁴ Suhtautuminen punaisten vainajien siirtoon hautausmaalle ja siunaamiseen vaihteli paikkakunnalta toiselle riippuen paikallisen papiston ja suojeluskunnan näkemyksistä asiaan. Osa joukkohaudoista jäi kuitenkin sodanaikaisille sijoilleen ja niiden kunnostamista varten perustettiin hautojen huoltokomiteoita.⁸⁵

Yksi muistamisen muoto on Sirkka Ahosen mukaan juuri hautojen hoitaminen ja muistomerkkien pystyttäminen. Omalle osapuolelle pystytetyt monumentit edustavat sodan vastakkaisuuksien jatkamista symbolisin keinoin.⁸⁶ Sosialidemokraattiset nuoret ehdottivat jo kesällä 1919, että punaisen puolen uhreille tulisi pystyttää muistomerkki. Idealla oli laaja kannatus työväestön keskuudessa, mutta kutakuinkin yhtä laaja vastustus viranomaisten ja kirkon taholta. Muistomerkkejä ryhdyttiin kuitenkin pystyttämään luvatta. Muistomerkit joutuivat pian pystyttämisen jälkeen monin paikoin joko toistuvan ilkeilyn tai viranomaisten suorittaman poiston kohteeksi, mikä oli selkeä esimerkki voittajien vallankäytöstä. Aivan ongelmatonta pystyttäminen ei aina ollut valkoisellakaan puolella. Vasemmistoenemmistöisellä Tampereella Vapaudenpatsaan pystyttämisestä sukeutui 1920-luvun alussa monisyinen poliittinen kiista, johon sekaantuivat lopulta uhkauskirjein myös kaupunkia keväällä 1918 vapauttamassa olleet Pohjanmaan suojeluskuntalaiset. Myös vuonna 1956 tapahtunutta Mannerheimin patsaan pystyttämistä edelsi noin 20 vuoden kiistely.⁸⁷ Historiaan liittyvistä poliittisista tulkinnoista voi syntyä hyvinkin konkreettisia seurauksia, kuten tapahtui usein sisällissodan jälkeisissä patsaskiistoissa.

Työväenliikkeen sisällä suhtautuminen kevään 1918 tapahtumiin oli jakautunut. SDP:n johto piti tehtyä vallankaappausyritystä virheenä eikä halunnut katsoa menneeseen. Rivijäsenet sen sijaan eivät voineet tai halunneet unohtaa kokemaansa ja näkemäänsä. Tämä aiheutti suuria ristiriitoja puolueen sisällä. Suomen sosialistinen työväenpuolue (SSTP) ja Suomen kommunistinen puolue (SKP) sitä vastoin halusivat nostaa äänekkäästi esiin valkoisen terrorin uhrin ja haastaa valkoisen historiankirjoituksen.⁸⁸ Niille sodan julkinen muistaminen toimi poliittisena polttoaineena.

Punaisten haudoilla tapahtuvat muistotilaisuudet luokiteltiin voittajien taholta valkoisen Suomen häpäisemiseksi, ja toukokuussa 1923 sisäasiainministeriö julkisti muistamiseen kohdistuvat määräykset ja niiden rikkomisesta seuraavat rangaistukset. Uudet ukaasit sallivat yksittäisten henkilöiden vierailut haudoilla, mutta laajemmat kokoontumiset kiellettiin. Niiden nähtiin olevan luonteeltaan mielenosoituksellisia ja osoittavan tukea kapinalliselle toiminnalle. Kodeissa ja työväentaloilla tapahtuvaa muistamista ei kuitenkaan voitu millään määräyksillä estää. Ministeriön päätöksen mukaan myös hautamuistomerkeille oli hankittava lupa kirkollisilta viranomaisilta ja ne eivät saaneet olla loukkaavia tai yleistä pahennusta herättäviä. Punaisten muistamisen oikeutukseen puuttuminen sekä pyrkimykset hallita muistamisen tapoja olivat selkeää valtiolta tullutta poliittista ohjausta. Vasemmisto uhmasi annettuja kokoontumismääräyksiä ja esimerkiksi vuonna 1926

Helsingissä muistotilaisuuteen osallistui 3000 ja Viipurissa 2000 henkeä. Viranomaisten suhtautuminen näihin tilaisuuksiin vaihteli paikkakunnittain. Joissakin paikoissa poliisi seurasi tapahtumia sivusta, muualla taas tapahtumat pyrittiin joko estämään ennalta, keskeyttämään tai rankaisemaan osallistujia jälkikäteen.⁸⁹

1930-luvun puolivälin jälkeen tiukat muistelurintamat alkoivat rakoilla. Yksi syy tähän oli keväällä 1937 edistyspuolueen, Maalaisliiton ja sosialidemokraattien voimin muodostetun punamultahallituksen linja. Joulukuussa 1937 hallituspuolue SDP oli vahvasti mukana Suomen itsenäisyyden 20-vuotisjuhlallisuuksissa. Myös kommunistit osallistuivat juhlintaan. Vasemmisto korosti itsenäisyyden alkaneen nimenomaan joulukuussa 1917 eikä keväällä 1918, mikä tulkinta ei miellyttänyt ollenkaan Isänmaallista Kansanliikettä. Seuraavana keväänä liennytyspolitiikka jatkui, sillä hallituksen johdolla toukokuun 16. päivänä ei juhlittukaan enää yksiselitteisesti vapaussodan päättymistä, vaan päivää korostettiin armeijan lippujuhlapäivänä. Talvisodan jälkeen keväällä 1940 tuota päivää ei juhlittu ollenkaan, vaan ylipäällikkö Mannerheimin määräyksellä ryhdyttiin toukokuussa viettämään sankarivainajien muistopäivää. Tuomas Tepora pitää tätä selkeänä valtiollisena vuoden 1918 raja-aitojen kaatamisena.⁹⁰

Vuoteen 1939 mennessä valkoisille oli pystytetty 370 muistomerkkiä ja punaisille 15. Muutama punaisten muistomerkki pystytettiin talvisodan jälkeen 1940-luvun alkuvuosina, mutta varsinainen muutos suhtautumisessa tapahtui vasta jatkosodan jälkeen. Tuolloin punaisille pystytettiin kymmenittäin muistomerkkejä. Ulla-Maija Peltosen teettämän kartoituksen mukaan vuoteen 2000 mennessä voittajille pystytetty muistomerkki löytyi 327 paikkakunnalta ja hävinneelle puolelle ainakin 153 paikkakunnalta.⁹¹ Vuonna 2005 avattu Työväenmuseo Werstaan *Punaiset muistomerkit* -verkkopalvelu perustuu Peltosen teettämään kartoitukseen punaisten ja valkoisten hautapaikoista ja muistomerkeistä.⁹² Vuonna 2017 verkkopalvelusta julkaistiin uusi versio *Punaisten muistomerkit*, jota yhä täydennetään.⁹³

Sammatin hautausmaalle ja Nummen Tavolaan syksyllä 1945 punaisille pystytetyistä kahdesta hautamuistomerkistä löytyy yhteensä 43 Sammatin työväenyhdistykseen kuuluneen jäsenen nimi.⁹⁴ Ratkaisu oli poikkeuksellinen, sillä vaikka tapa yleistyi muualla ensimmäisen maailmansodan aikana, vainajien nimien kaivertaminen sisällissodan muistomerkkeihin on ollut harvinaista. Esimerkiksi vuonna 1951 pystytettyyn Tammisaaren muistomerkkiin vainajien nimet lisättiin vasta vuonna 1988.⁹⁵ 1990-luvulla monilla paikkakunnilla esitettiin sodassa kuolleiden nimien lisäämistä muistomerkkeihin, mutta kaikkialla tähän ei oltu vielä tällöinkään valmiita. Asian arkaluontoisuudesta kertoo sekin, että vielä 2005 julkaistusta *Punaiset muistomerkki* -palveluun lisätyistä nimiä sisältävien muistomerkkien kuvista oli häivytetty nimet silloisen Tietosuojavaltuutetun ohjeen mukaisesti.⁹⁶ Nykyisessä palvelussa nimet näkyvät.

Sisällissodan jakautunut muistaminen on ollut syvää ja pitkäkestoista. Peltosen teettämän muistomerkkien kartoituksen aikana yhteiset muistomerkit olivat harvinaisia. Niitä löytyi tuolloin vain kolmelta paikkakunnalta, Hauholta, Laviasta ja Jämsästä.⁹⁷ Sen jälkeenkään patsaiden pystytys ei ole ollut ongelmatonta. Sisällissodan muistomerkkeihin ja punaisten vainajien siunaamiseen liittynyt voimakas poliittinen lataus on jatkunut jossain määrin näihin päiviin asti.⁹⁸ Muun muassa sisällissodan muistovuonna 2018 uusi kaikkia sisällissodan uhreja muistava monumentti pystytettiin Vihtiin. Myös Kotkaan sellaista suunniteltiin, mutta kaupunginhallitus päätti keskeyttää hankkeen.⁹⁹ Muistaminen paikallistasolla ja suvuissa jatkuu ja vuoden 1918 vainajien kohtalot puhuttavat edelleen, kuten Heinolassa. Vierumäen taistelussa huhtikuussa 1918 kuolleet haudattiin aikanaan alueelle, joka kuuluu nykyään Versowood Oy:n teollisuusalueelle. Haudalla käynti on muuttunut

vuosikymmenten aikana vaikeaksi ja siksi alkuperäiseltä hautapaikalta löytyneen 50 vainajan jäännökset haudattiin uudelleen Heinolan hautausmaalle toukokuussa 2021.¹⁰⁰

Museot ja arkistot sisällissodan perinnön vaalijoina

Joissakin sisällissodan kohdanneissa maissa on sekä valtion että yksityisten tahojen ylläpitämiä sisällissotamuseoita. Osa niistä pitää yllä sodan muistoa, osan tavoitteena on pyrkiä sovintoon. Tällaisia museoita on esimerkiksi Yhdysvalloissa, El Salvadorissa ja Espanjassa.¹⁰¹ Suomessa vastaavia instituutiota ei ole koskaan perustettu, vaikka keskusteluja sisällissota-aiheisesta näyttelystä oli käyty jo sisällissodan jälkeisinä vuosina ja Hämeen museon (nykyinen Vapriikki) silloinen museonhoitaja Gabriel Engberg oli kerännyt esineistöä Tampereen taistelupaikoilta näyttely mielessään. Aihepiiriä pidettiin kuitenkin ongelmallisena vuosikymmenten ajan ja näyttely avattiin vasta 2008, jolloin Vapriikissa avattiin *Tampere 1918* -näyttely. Samana vuonna Tampereella muistettiin sisällissotaa myös järjestämällä 6.4.2008 *Päivä Tampereella 1918* -tapahtuma, johon kuului muistokulkue sekä erilaisia dramatisoituja esityksiä Tampereen keskustassa. Tapahtumiin osallistettiin suuri joukko eri ikäisiä ja eri taustaisia tamperelaisia. Sekä Vapriikin näyttelyn että *Päivä Tampereella 1918* -tapahtuman tavoitteena oli käsitellä sisällissodan aiheuttamia ylisukupolvisia tuntoja Tampereella sovinnon näkökulmasta. Anu Kantola on todennut, että tämän kaltaiset julkiset muistamiset pyrkivät purkamaan vallitsevia stereotyyppioita, viholliskuvia ja sukupolvelta toiselle siirtyviä painolasteja.¹⁰²

Paikallisesta näkökulmastaan huolimatta Vapriikin näyttely käsittelee sisällissotaa laajasti ja eri näkökulmista ja on edelleen ainoa pysyväluonteinen sisällissotaa käsittelevä näyttely Suomessa. Tarve museolle on tiedostettu ja asiasta on keskusteltu, mutta yksinomaan sisällissotaan keskittyvän museon perustaminen on epävarmaa. Vuonna 2010 perustetun Sisällissotamuseoyhdistyksen tavoitteena on ollut museon perustaminen Vilppula-Mänttään.¹⁰³ Museon perustamiseksi on tehty erilaisia valmisteluja sekä laadittu museosuunnitelma¹⁰⁴, mutta konkreettisia suunnitelmia museon toteuttamiseksi ei ole. Museon tarpeellisuus on myös kyseenalaistettu.¹⁰⁵

Sisällissodan muistovuosina 2008 ja 2018 järjestettiin eri puolilla Suomea kymmeniä sodasta kertovia vaihtuvia lyhytkestoisia näyttelyitä, joissa käsiteltiin joko paikallista näkökulmaa tai sisällissotaa laajemmin. Sata vuotta sisällissodan jälkeen järjestettyjen näyttelyjen keskeinen teema oli pyrkimys ymmärtää molempia osapuolia välttämättä tietoisia vastakkainasetteluja.¹⁰⁶ Kulttuurihistoriallisten museoiden lisäksi sisällissotateemaa käsiteltiin taidemuseoissa, kuten Turun kaupungin taidemuseo WAMissa, jonka *Sisällissota*-näyttelyn tavoitteena oli muistuttaa eri puolilla maailmaa yhä käynnissä olevista sisällissodista.¹⁰⁷ Näyttelyssä oli mukana myös suomalaisten kuvataiteilijoiden töitä, vaikka suomalaiset kuvataiteilijat ovat vain harvoin tarttuneet sisällissotaan. Joitakin esimerkkejä kuitenkin on, kuten Ulla-Maija Peltosen *Punakapinan muistot* -teoksen kansikuvan maalannut Päiviö Pyöttiälä, oman sukunsa kohtaloita taideinstallaatioissaan käsitellyt Ismo Kajander ja useaan otteeseen sisällissotaan maalauksissaan palanut Heikki Marila.

Taiteilija Kaisa Salmi tuotti *Fellmanin pelto – 22 000 ihmisen elävä monumentti* -performanssin Lahdessa 28.4.2013 samalla paikalla, missä 22 000 punaista, naista, miestä ja lasta odotti huhti-toukokuussa 1918 kuuden päivän ajan kuulusteluitaan ja tuomioitaan. Tapahtumaan osallistui tuhansia ihmisiä, joita yhdisti halu muistaa sodan uhreja ja sovittaa tapahtuneita vääryyksiä. Osallistujissa oli sekä punaisten että valkoisten jälkeläisiä. Se, miten taiteilija onnistui tavoitteissaan, jakoi mielipiteitä.¹⁰⁸ Keväällä 2018 Turun yliopiston museologian opiskelijoiden suunnittelemien ja

toteuttamien *Piikkilanka aidan takana - Turun vankileiri ja pakkotyölaitos 1918–1923* -performanssien ja näyttelyn tavoitteena oli esitellä vankileirin arkea monipuolisesti ja rikkoa hallitsevaa kuvaa vankileireistä, vangeista sekä vankilahenkilökunnasta.¹⁰⁹ Suomenlinnan vankileirikokemuksiin pystyi vuorostaan tutustumaan Maanmittauslaitoksen Paikkatietokeskuksen, Yle Svenska Radioteaternin ja Aalto-yliopiston yhteisesti tuottamassa *Ääniä kuoleman porstuasta* -virtuaaliympäristössä.¹¹⁰ Kaikki mainitut ovat esimerkkejä nykyään yleistyneistä immersiiivisistä esityksistä, joiden tavoitteena on tarjota osallistujalle mahdollisuus “kokea” tapahtuma.

Sisällissodan merkityksellisyydestä suomalaisille kertoo se, että se on historian tapahtumista se, josta on tallessa eniten muistelukerrontaa. Sitä on talletettuna valtionapua nauttiviin arkistoihin, joista punaisen muistitiedon osalta keskeisimpiä ovat Työväen Arkisto, Kansan Arkisto ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto.¹¹¹ 1950- ja 1960-luvulla suoritettujen laajat muistitietokeruut olivat monella tapaa merkityksellisiä. Valkoisten muistitietoa alettiin tallentaa välittömästi sisällissodan jälkeen, mutta punaisten puolella tähän työhön päästiin käsiksi vasta vuosikymmeniä myöhemmin, jolloin moni asioita kokenut ja nähnyt oli jo poissa. Näillä keruilla oli myös tärkeä terapeuttilinen merkitys, kun 40 vuotta perheen punaisuutta salanneet henkilöt saivat lopulta purkaa kokemuksiaan ja tunteitaan, joista olivat häpeän vuoksi vaienneet vuosikymmeniä. Työväen muistitietotoimikunta toteutti keruun “Vuosien 1917–1918 muistot talteen”, jonka antia on hyödynnetty niin tutkimuksessa kuin julkaistu lukuisina antologioina.¹¹² Vaikka punaisten muistelmia oli julkaistu jo sisällissodan jälkeen erinäisissä muistojulkaisuissa ja vuonna 1938 julkaistiin sekä Emil Saarisen muistelmat *Suomen punakaarti* että valkoisten näkökulmaa edustavan majuri U.V. Rauonheimon selityksillä varustettu Jalmari Parikan *“Viimeinen taisto”: Punaisen rintamapäällikön muistelmia v:lta 1918*,¹¹³ punaisten muistelmia ryhdyttiin enemmässä määrin julkaisemaan vasta 1960-luvulla. Kuuluisimpia niistä on Viljo Sohkasen *Punakaartilaisen päiväkirja* (1967).¹¹⁴

Ihmisten historiatietoisuus havainnollistuu esimerkiksi muistitietoaineistoissa, joissa ihmiset tulkitsevat menneisyyden tapahtumia ja ilmaisevat käsityksiään niistä. Silloinkin, kun kerronnan kohteena oleva tapahtuma on omakohtainen tai tapahtunut läheiselle henkilölle, muisto muotoillaan kertomukseksi, jossa on vaikutteita historiakulttuurin moninaisista lähteistä. Historiatietoisuus selittää myös, miksi ihmisten käsitykset tiettyjen tapahtumien luonteesta tai näiden syistä ja seurauksista eivät aina vastaa tapahtunutta.¹¹⁵ Sisällissodan jälkeen valkoisen lehdistön ja vapaussotakirjallisuuden väitteitä punaisten suorittamista hirmuteoista ei koskaan kumottu ja näin ollen ne vaikuttivat vuosikymmenten ajan - jossain määrin vieläkin - käsityksiin punaisista. Vastaavasti on vaikea rikkoa kuvaa vankileireistä silmittömän ja mielivaltaisen väkivallan tyyssijoina, vaikka jopa vankileireillä itse olleet ovat kertoneet toista.¹¹⁶

Yhdistykset pitämässä yllä punaista muistoa

Puolueiden lisäksi yhteisöllistä muistamista on harjoitettu yhdistysten puitteissa. Punaiset invalidit yrittivät perustaa omia yhdistyksiään jo 1930-luvulla, mutta joko niitä ei hyväksytty yhdistysrekisteriin tai ne lakkautettiin nopeasti “lain ja hyvien tapojen vastaisina”. Vuosikymmenen lopulla liennytyistä alkoi vähitellen tapahtua ja punaiset otettiin mukaan kansalliseen kertomukseen. Katkeran veljesmurharetoriikan rinnalle alkoi julkisissa vuotta 1918 koskevissa puheissa nousta tarina kansakunnan synnytystuskista, jotka olivat aiheuttaneet myös kuolemaa ja uhreja. Konkreettinen esimerkki välien kohenemisestä oli esimerkiksi se, että joillakin paikkakunnilla sota-

aikana keski- ja työväenluokkaiset järjestöt ryhtyivät laskemaan seppeleitä toistensa haudoille ja muistomerkeille. Kaikki eivät toki tätä muutosta katsoneet suopeasti, vaan säilyttivät vihamielisen asenteensa entistä vastustajaa kohtaan. Talvisodan jälkeen eheyttävät toimenpiteet nähtiin tarpeellisiksi. Talvisodan veteraaneille perustettiin *Suomen Aseveliliitto*, joka rohkaisi entisiä punaisia ja valkoisia kunnioittamaan vastapuolen vuoden 1918 vainajia kaatuneiden muistopäivänä ja itsenäisyyspäivänä. Sen retoriikassa korostettiin veljeyttä yli puoluerajojen. Yhteinen muistaminen ei kuitenkaan ulottunut kaikille kentille: kommunistit liitto näki vihollisenaan ja nämä halusivat itsekin pitää yllä raja-aitoja ja perustivat oman veteraanijärjestönsä *Työläisrintamamiehet*. Tuomas Teporan mukaan työväen keskinäiset ristiriidat ilmenivät muun muassa kiistoina muistomerkeistä tai muistotilaisuuksista. Kun kommunistit juhlivat punaisten uhreja, sosialidemokraattien puolella päällimmäisenä tunteena oli suru. Kommunistit pitivät itseään ainoana ryhmänä, joka piti yllä punaista muistoa oikealla tavalla. Heidän näkökulmastaan sovintopolitiikkaa harjoittavat sosialidemokraatit olivat myyneet itsensä ja aatteensa.¹¹⁷ Kansan yhtenäistämiseen pyrki myös se, että parin vuosikymmenen odottelun jälkeen myös punalesket ja punainvalidit pääsivät osallisiksi eläkkeistä. Invalidieläkkeitä punaiset saattoivat hakea valtiolta keväästä 1941 alkaen. Sotien jälkeen myös asenne yhdistystoimintaan muuttui ja vuonna 1948 perustettiin *Vuoden 1918 punainvalidit r.y.*, jolla oli myös paikallisia alaosastoja.¹¹⁸

Jatkosodan jälkeen poliittinen ilmapiiri koki täyskäännöksen ja punaisten järjestäytyminen tuli hyväksyttäväksi toiminnaksi. Eri puolille Suomea ryhdyttiin perustamaan *Entiset punakaartilaiset* -nimisiä yhdistyksiä, joiden kattojärjestönä toimi *Entisten punakaartilaisten keskusjärjestö*. Organisaation keskeisimpinä tehtävinä olivat punakaartilaisten yhteisten asioiden hoito sekä hautapaikkojen etsiminen ja kunnostaminen.¹¹⁹ Varsinkin laittomien teloitusten uhrien hautapaikkojen löytäminen ja muistomerkkien pystyttäminen niille sijoille oli punaisen muistamisen kannalta merkityksellistä. Ensimmäisenä yhdistyksiä perustettiin Helsinkiin, Poriin ja Raumalle. Kaikkiaan niitä toimi ainakin 13 paikkakunnalla.¹²⁰

Kaikki edellä mainitut yhdistykset lakkautettiin vähitellen jäsenistön ikääntyessä ja kuollessa, mutta vuonna 2010 perustettiin *Suomen Työväen Järjestyskaartin Perinneyhdistys r.y.* Se toimii edelleen ja ilmoittaa, että sen toiminnan tarkoituksena on ”ylläpitää keskustelua ja tietämystä v.1918 luokkasodasta sekä vaietuista sotarikoksista”.¹²¹ Yhdistyksen retoriikassa näkyy termi luokkasota ja se perustettiin puheenjohtajansa mukaan vastavoimaksi niille noin 30 rekisterissä aktiiviseksi merkitylle yhdistykselle, jotka pitävät yllä vapaussodan muistoa. Kylmän sodan päättymisen jälkeen valkoinen vapaussotamuistaminen olikin noussut esille uudella voimalla ja 1990-luvulla perustettiin lukuisia perinneyhdistyksiä vaalimaan valkoista tulkintaa.¹²²

Vaikka punaisten perinnejärjestöt ovat pääosin lakanneet toimimasta, pitävät kuitenkin vasemmistopuolueet yllä punaisten muistoa. Samoin monilla paikkakunnilla ammatti- ja työväenyhdistykset osallistuvat perinnetyöhön. Näkyvimmin tämä muistin politiikan harjoittaminen näkyy tiettyinä vuosipäivinä sekä vappuna, jolloin haudoille lasketaan seppeleitä ja vainajia muistetaan puheissa.

Sosiaalinen media on muistamisen kulttuurissa nykyään keskeisessä asemassa ja erilaisilla sivustoilla on tuhansia jäseniä. Sieltä löytyy ryhmiä, jotka ovat erikoistuneet pitämään yllä joko valkoista tai punaista muistoa. Näiden lisäksi löytyy myös neutraalimpia ryhmiä, jotka sallivat sivuillaan molempien osapuolten muistamisen. Kiivaita väittelyitä syyllisistä, terroreista ja uhreista kyllä käydään niilläkin alustoilla, mikä ilmentää sitä, että yhä edelleen monet näiden ryhmien jäsenistä mieltävät taustansa joko punaiseksi tai valkoiseksi.

Suomessa tapahtunutta sisällissodan julkista muistamista on hedelmällistä verrata Espanjan sisällissodan (1936–1939) muistamiseen. Oikeushistorioitsija Jukka Kekkonen on tuonut esiin, miten paljon samankaltaisuutta näissä kahdessa sisällissodassa ja niiden jälkimainingeissa on ollut. Yhdistäviä tekijöitä on lukuisia, mutta vaikeaan muistamisen politiikkaan liittyvät erityisesti seuraavat tekijät: sisällissodat olivat sekä Suomessa että Espanjassa totaalaisia konflikteja, jotka jakoivat kansan karkeasti kahteen leiriin riippuen sosiaalisesta taustasta ja poliittisista näkemyksistä. Molemmissa maissa myös terrorin uhrien lukumäärät olivat suuria ja sodanjälkeiset rankaisutoimet herättivät katkeruutta.¹²³ Hävinneet leimattiin toisen luokan kansalaisiksi ja heidän kykynsä kasvattajina kyseenalaistettiin. Espanjassa hävinneen osapuolen kokemusten julkiselle käsittelylle ei ollut sijaa niin kauan kuin diktaattori kenraali Francisco Franco oli vallassa. Francon kuoltuakaan ei oltu valmiita käsittelemään menneisyyden haavoja, vaan Espanjassa historiapolitiikkaa harjoitettiin tekemällä ”unohtamisen sopimus”. Sen keskeisenä sisältönä oli keskittyä demokratian uudelleenrakentamiseen ja pitää katse suunnattuna tulevaan, ei menneeseen. Vähitellen ilmapiiri alkoi kuitenkin muuttua ja 1980-luvulla maassa ryhdyttiin tutkimaan sitä terroria ja sortoa, joka sisällissodasta oli seurannut. Kun tapahtuneet rikokset tuotiin julki, pystyivät uhrin ja heidän perheenjäsenensä vihdoinkin katsomaan eteenpäin ja jatkamaan elämäänsä.¹²⁴

Monisärmäinen punainen historia

47

Artikkelissamme olemme keskittyneet siihen, miten punaisia on käsitelty historian tutkimuksessa ja taiteissa ja muistettu sekä siihen, miten historiapolitiikka on eri aikoina vaikuttanut käsittelytapoihin ja muistamiseen. Erilaisia näkemyksiä ja tulkintoja on punaisista valtavasti, joten olemme joutuneet tekemään suurta karsintaa siinä, mitä olemme voineet ottaa mukaan.

Sisällissotaa koskevassa historian tuottamisessa historiapolitiikka on aina vahvasti läsnä. Joku tai jotkut päättävät, millaiset tulkinnat historian tutkimuksessa ja kulttuurissa ovat kulloinkin hyväksyttäviä. Vuoden 1918 jälkeen nämä tulkinnat olivat voittajien sanelemia, mikä on universaali ilmiö. Samoin sodan jälkeen punaisia kohtaan harjoitettiin vahvaa muistin politiikkaa. Hävinneitä ei kirjoitettu mukaan kansalliseen kertomukseen tasavertaisina kansalaisina ja myös heidän oikeuttaan harjoittaa julkista muistamista rajoitettiin. Historian käyttö oli siis myös vallan käyttöä. Muutosta tähän alkoi tulla vasta 1930-luvun lopulla ja selkeämmin vielä sotien jälkeen.

Historiallisen kertomuksen, myytin ja muistelukerronnan käyttäminen maailmankuvan jäsentäjänä on sekin historian käyttöä. Näitä aineksia on hyödynnetty yksilöllisen ja yhteisöllisen identiteetin rakentamisessa. Menneisyyden jaetut vahvat tunteet ja traumat auttavat ihmisiä samaistumaan omaan viiteryhmäänsä ja erottautumaan vastustajista.¹²⁵ Sisällissodan jälkeen eri osapuolien kertomukset ja kokemukset vaikuttivat vahvasti useamman sukupolven minäkuvan kehittymiseen.

Ulla-Maija Peltonen on todennut, että traumaattinen menneisyys ei jätä kipujälkiä vain yksilöön vaan koko yhteisöön.¹²⁶ Oikeushammaslääkäri ja sotarikostutkija Helena Ranta on moneen otteeseen muistuttanut väkivaltaisten kriisien uhrien kohtalon selvittämisen tärkeydestä, sillä omaisilla on oikeus tietää mitä heidän läheisilleen on tapahtunut. Mahdollisuus sovintoon ja anteeksiantoon löytyy vain tällä tavoin.¹²⁷ Ratkaiseva askel tähän suuntaan Suomessa otettiin vuonna 1998, kun pääministerin kanslia käynnisti laajan *Sotasurmat 1914–1922* -projektin, jonka pohjalta julkaistiin sotaoloissa surmansa saaneiden henkilöiden tietokanta. Mittava projekti tuotti merkittävää

tietoa niin sodassa kuolleiden omaisille kuin tutkijoille. Kaksikymmentä vuotta myöhemmin tuota tietokantaa päätettiin täydentää.¹²⁸ Moni oli toivonut, että tämä olisi toteutettu jo sisällissodan muistovuoteen mennessä, mutta siihen tartuttiin vasta 2018 tutkijayhteisön, poliitikkojen ja tavallisten kansalaisten vaatimuksesta.

Sisällissodan muistovuoteen kohdistui moninaisia, keskenään ristiriitaisiakin odotuksia. Julkinen keskustelu oli selvästi vilkkaampaa kuin edellisenä vuonna, jolloin juhliittiin Suomen itsenäisyyden 100 vuotta. Muistovuoden tapahtumia johti ja koordinoi valtioneuvoston kanslia johtajatuksenaan korostaa yhteiskunnallisen eheyden merkitystä. Muistovuoden aikana valtioneuvosto järjesti kolme tilaisuutta, kaksi muistotilaisuutta ja päätösseminaarin, jonka lisäksi ympäri maata järjestettiin satoja tilaisuuksia.¹²⁹ Yli 20 vuotta sisällissotaa tutkinut Marko Tikka pohti vuoden lopussa muistovuoden antia. Hän oli myönteisesti yllättänyt ihmisten osoittamasta suuresta kiinnostuksesta sekä valmiudesta hyväksyä tutkijoiden esittämiä uusia näkökulmia sisällissotaan.¹³⁰

Sosiaalipolitiikan tutkija Heikki Hiilamo puolestaan toivoi, että myös sisällissodan hyvistä teoista kertovia tutkimuksia julkaistaisiin ja muistutetaan, että myös sisällissodan uhrien määrä olisi suurempi ilman hyviä tekoja tehneitä ihmisiä.¹³¹ Ulla-Maija Peltonen on lähestynyt tällaisia hyviä tekoja hauraan hyvyyden -käsitteen kautta, jonka filosofi Tzvetan Todorov on esitellyt Bulgarian juutalaisten selviytymistä holokaustista käsittelevässä kirjassaan. Hauraalla hyvyydellä tarkoitetaan vaikeissa olosuhteissa tehtyä pieniä tekoja, joilla on suuri merkitys. Tällaisia tekoja voivat olla esimerkiksi tapaukset, joissa joku pelastetaan varmalta kuolemalta sodan aikana tai joku haluaa hyvittää tehdyn vääryyden. Tapaukset ovat yksittäiselle henkilölle niin merkittäviä, että osalliset muistavat ne läpi elämänsä.¹³² Vaikka muistitietoaineistoista löytyy esimerkkejä hyvistä teoista, ne päätyvät melko harvoin tutkimuksiin. Ne eivät herätä samanlaista mielenkiintoa kuin pahat teot. Lisäksi, varsinkin, jos kyse on vastapuolen tekemistä hyvistä teoista, voidaan näiden esilletuonti kokea vääryyksien vähättelynä tai poliittisina kannanottoina.

Sisällissodan jälkeen sodan julkista muistamista hallitsi voittajapuoli vuosikymmenten ajan ja häviäjien oli tyydyttävä muistelemaan omia menetyksiään yksityisesti, perheen, työyhteisön tai työväenliikkeen keskuudessa. Tänä päivänä tilanne on melkein päälle kääntynyt vastakkaiseksi. Valkoisten perintöä ylläpitäviä järjestöjä ja yhdistyksiä on edelleen olemassa useita kymmeniä, mutta vaikka punaisilla ei vastaavia järjestöjä enää ole, punaisten kokemusten käsittely on näkyvämpää kuin valkoisen puolen. Sisällissodan kokeneiden sukupolvi on kuollut, mutta ylisukupolvinen muistaminen jatkuu vahvana ja näkyy eri tavoin niin taiteissa kuin muissakin yhteyksissä.

Vaikka vasemmistopuolueet toki osoittavat kunnioitustaan tiettyinä vuosipäivinä, punaisilla ei ole enää omaa valtakunnallista järjestöä pitämässä yllä punaisten muistoa. Muistaminen on hajaantunut, muuttunut epäviralliseksi ja yksityiseksi. Tätäkin kirjoittaessa keväällä 2021 Facebookin Suomen sisällissota 1918 -ryhmässä keskustelu käy vilkkaana ryhmän tuhansien jäsenen julkaistaessa 1918 kevään tapahtumiin liittyviä perhemuistoja, valokuvia, dokumentteja, lehtijuttuja ja muita lähteitä. Ryhmässä myös etsitään ja välitetään tietoa kirjoista, arkistoista ja muista lähteistä, joilla ihmiset voivat löytää lisää tietoja sukulaistensa kohtaloista, kotipaikkakuntansa vuoden 1918 tapahtumista ja muista jäseniä kiinnostavista asioista. Pääosa julkaisuista koskee punaisia, mutta ryhmä on avoin myös valkoisen puolen muistoille, vaikka välillä jäsenet käyvätkin keskustelua ryhmän periaatteista ja niiden rajoista.

Huolimatta muistovuoden eheytymspyrkimyksistä ja esitetyistä epäilyistä siitä, onko sisällissodalla enää merkitystä, herättää sota edelleen tunteita. Teoksessaan *Pitkät varjot* Seppo Hentilä ottaa esiin keväällä 2017 Suomea ravistelleen niin kutsutun juhlarahakohun, joka synnytti

valtavan julkisen keskustelun siitä, millä tavoin sisällissotaa voi muistaa tai kuvata. Voiko Suomen itsenäisyyttä juhlistaa kuvalla teloituksesta? Tuo kohu vahvisti Hentilälle, että uusi kirja Suomen sisällissodasta oli vielä tarpeen.¹³³ Kesäkuussa 2021 pidetyssä "Vaikea kulttuuriperintö ja ihmisoikeuksien puolustaminen: Suomenlinna 1918 - 100 vuotta Hjalmar Linderin kuolemasta" -seminaarissa Jan Löfström ja Ulla-Maija Peltonen painottivat puheenvuorossaan, että vaikka eheyttä ja sovintoa on rakennettava määrätietoisesti, ei ristiriitaisia ääniä saa tukahduttaa. Vääryyden kokemukset ovat sitkeitä ja pitkäikäisiä ja siksi niidenkin esittämiselle on annettava tilaa, jotta ihmiset kokevat tulleen kuulluksi ja heidän kokemuksensa tunnustetuksi.¹³⁴

Sisällissodasta ollaan yhä kiinnostuneita ja se jakaa edelleen mielipiteitä. Vaikka jo 1980-luvulla yleisessä keskustelussa nousi esiin väite, että sisällissota on tutkittu läpikotaisin eikä vanhoja haavoja kannata repiä auki, väitämme, että sisällissotaa ei ole vielä kukaan käsitellyt loppuun. Uusien lähteiden ja uusien näkökulmien myötä uutta tutkimusta vuoden 1918 tapahtumista tulee jatkossakin. Erilaisten historiallisten esitysmuotojen vuorovaikutus on tärkeää, sillä näiden välityksellä voidaan ymmärtää sisällissotaan johtaneita syitä ja sen seurauksia etenkin yksilöiden näkökulmasta.

¹ Sirkka Ahonen, *Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa* (Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 1998), 48-59; Pilvi Torsti, *Divergent Stories, Convergent Attitudes. A Study on the Presence of History, History Textbooks and the Thinking of Youth in Post-War Bosnia and Herzegovina* (Helsinki: Taifuuni, 2003), 50–52.

² Jan Löfström, “Historialliset hyvitykset suomalaisten historiatietoisuudessa,” teoksessa *Voiko historiaa hyvittää?* toim. Jan Löfström (Helsinki: Gaudeamus, 2012), 174-199; Ks. myös Jörn Rüsen, “Historical Consciousness: Narrative Structure, Moral Function, and Ontogenic Development,” teoksessa *Theorizing Historical Consciousness* toim. Peter Seixas (Toronto: Toronto University Press, 2004), 63–85.

³ Sirkka Ahonen, “Kun historia vaikeuttaa rauhaan palaamista: Bosnia Herzegovina,” *Kosmopolis* 49 no. 3 (2019): 48–62.

⁴ Pilvi Torsti, “Historiapolitiikkaa tutkimaan – Historian poliittisen käytön typologian kehittelyä,” *Kasvatus & Aika* 2, no. 2 (2008): 61–71; Jukka Rantala, “Historiapolitiikkaa koulun opetussuunnitelman avulla,” *Politiikka* 60, no. 2 (2018): 112–123; Pertti Grönholm ja Heino Nyssönen, “Historian käyttö ennen ja nyt – faktana ja fiktiona,” *Kosmopolis* 49, no. 3 (2019): 7–27.

⁵ Jenny Edkins, *Trauma and the Memory of Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 54.

⁶ James Wertsch, *Voices of Collective Remembering* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 11.

⁷ Sirkka Ahonen, *Historiaton sukupolvi*, 48–59.

⁸ Anne Heimo, *Kapina Sammatissa: Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2010), 131, 215.

⁹ Esim. Vesa Vares, “Kun ikoni painaa liikaa,” *Kanava* no. 2 (2018): 27–31.

¹⁰ Edkins, *Trauma and the Memory*, 54.

¹¹ Kalle Pihlainen, “Historia, historiatietoisuus ja menneisyyden käyttö,” *Kasvatus & Aika* 5, no. 3 (2011): 5–17.

¹² Jorma Kalela, *Making History: The Historian and Uses of the Past*. (London: Palgrave MacMillan, 2011); Ks. myös Heimo, *Kapina Sammatissa*.

¹³ Tauno Saarela, “Muistella vai ei: Suomen työväenliike ja sisällissodan muisto sotien välisenä aikana,” teoksessa *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*, toim. Tuomas Tepora ja Aapo Roselius (Helsinki: Gaudeamus, 2018), 281–303.

¹⁴ Jaakko Paavolainen, *Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918 I-II* (Helsinki: Tammi, 1966, 1967); Juhani Paasivirta, *Suomi vuonna 1918* (Porvoo: WSOY, 1957). Paasivirrasta ks. lisää Lintunen 2015, 21.

¹⁵ Viljo Rasila, *Kansalaissodan sosiaalinen tausta*, (Helsinki: Tammi, 1968).

¹⁶ Vares, “Kun ikoni painaa liikaa”.

¹⁷ Anthony F. Upton, *The Finnish Revolution, 1917–1918* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1981).

¹⁸ Jussi T. Lappalainen, *Punakaartin sota 1 ja 2* (Helsinki: Valtion painatuskeskus, 1981); Juhani Piilonen, *Vallankumous kunnallishallinnossa*. (Helsinki: Valtion painatuskeskus, 1982); Marja-Leena Salkola, *Työväenkaartien synty ja kehitys punakaartiksi 1917-18 1 ja 2* (Helsinki: Valtion painatuskeskus, 1985); Osmo Rinta-Tassi, *Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena* (Helsinki: Valtion painatuskeskus, 1986).

¹⁹ Ks. esim. Pertti Haapala, “Jakautunut yhteiskunta,” teoksessa *Sisällissodan pikkujättiläinen*, toim. Pertti Haapala ja Tuomas Hoppu (Helsinki: WSOY, 2009), 20–31. Vaikka tutkijat suosivat nykyään sisällissota termiä, niin vuoden 1918 sodasta käytetään yhä muitakin nimityksiä. Esimerkiksi vapaussota ja kansalaissota ovat edelleen melko yleisesti käytössä.

²⁰ Heikki Ylikangas, *Tie Tampereelle*. (Porvoo: WSOY, 1993); Risto Alapuro, *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890-1933*. (Helsinki: Tammi, 1994); Marko Tikka, *Kenttäoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa*. (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2004); Marko Tikka, *Terrorin aika. Suomen levottomat vuodet 1917–1921*. (Jyväskylä: Ajatus, 2006).

²¹ Ks. esim. Jukka Rislakki, *Kauhun aika: Neljä väkivallan kuukautta keskisuomalaisessa jokilaaksossa* (Tampere: Vastapaino, 1995); Mirja Turunen, *Veripellot: sisällissodan surmatyöt Pohjois-Kymenlaaksossa 1918* (Jyväskylä: Atena, 2005); Seppo Aalto, *Kapina tehtailla: Kuusankoski 1918* (Helsinki: Siltala, 2018); Tuomas Hoppu, Jarmo Nieminen ja Tauno Tukkinen, *Sisällissodan taistelut: Kaatunut. Kadonnut. Teloitettu*, (Helsinki: Gummerus, 2018).

²² Henrik Tala, ”Tervakoski sisällissodan onnellisten laakso,” teoksessa *Sisällissodan jäljet*, toim. Tiina Lintunen ja Anne Heimo (Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2018), 27–56.

²³ Niina Naarminen, *Naurun voima. Muistitietotutkimus huumorin merkityksistä Tikkakosken tehtaan paikallisyhteisössä*. (Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2018), 14, 249–258.

²⁴ Anna Warsell, “Isät kuolivat kapinassa – miten lapsista huolehdittiin,” teoksessa *Sisällissodan jäljet*, toim. Tiina Lintunen ja Anne Heimo (Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2018), 141–179.

²⁵ Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki, “Johdatus koettuun sotaan,” teoksessa *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodassa*, toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki (Helsinki & Jyväskylä: Minerva Kustannus Oy, 2006), 9–18.

²⁶ Tuomas Hoppu, *Tampereen naiskaarti. Myytit ja todellisuus*. (Jyväskylä: Ajatus kirjat, 2008); Tuomas Hoppu, *Sisällissodan naiskaartit. Suomalaisnaiset aseissa 1918*. (Helsinki: Minerva, 2017).

²⁷ Tiina Lintunen, *Punaisten naisten tiet. Valtiorikosoikeuteen vuonna 1918 joutuneiden Porin seudun naisten toiminta sota-aikana, tuomiot ja myöhemmät elämänvaiheet* (Turku: Turun yliopisto, 2015); Oona Ilmolahti, *Eheys ja ennakkoluulo. Työväenyhteisön ja kansakoulunopettajiston jännitteinen suhde Helsingissä sisällissodasta 1930-luvulle* (Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2017); Mervi Kaarinen, *Punaorvot* (Helsinki: Minerva, 2008); Anna Warsell, "Isät kuolivat kapinassa".

²⁸ Sture Lindholm, *Fånglägerhelvetet Dragsvik: massdöden i Ekenäs 1918* (Ekenäs: Proclio, 2017); Ks. myös Jaakko Paavolainen, *Vankileirit Suomessa 1918* (Helsinki: Tammi, 1971), 234–269; Pentti Mäkelä, Panu Saukkonen ja Lars Westerlund "Vankileirien ja -laitosten kuolintapaukset," teoksessa *Sotaoaloissa vuosina 1914–22 surmansa saaneet*, Tilastoraportti. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1, toim. Lars Westerlund (Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2004), 115–133.

²⁹ Virva Liski, *Vankileirien selviytyjät: Tuhat naista Santahaminassa 1918* (Helsinki: Into, 2020).

³⁰ Tuija Westerlund, *Hennalan helvetti — Kasvatustyötä Hennalan kasarmeissa 1918* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2019.)

³¹ Anne Heimo, Riku Kauhanen, Paula Pakkanen, Maria Patjas ja Sirkku Pihlman, "Miten tuotteistaa kärsimys? Turun sotavankileirin muistaminen 2018," *Suomen Museo* 125 (2018): 24–40.

³² Oona Ilmolahti, "Nostalgian syleilyssä. Luonto, piristeet ja perinteet poikkeusolojen kiinnekohtina", teoksessa *Sisällissodan jäljet*, toim. Tiina Lintunen ja Anne Heimo (Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2018), 141–179.

³³ Ulla-Maija Peltonen, *Punakapinan muistot: Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1996); Ulla-Maija Peltonen, *Muistin paikat: Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2003); Ulla-Maija Peltonen, *Barbaria ja unohdus. Historian kipujälkiä* (Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2020).

³⁴ Heimo, *Kapina Sammatissa*; Anne Heimo, "The 1918 Finnish Civil War Revisited: The Digital Aftermath," *Folklore* 57 (2014): 141–168, doi:10.7592/FEJF2014.57.heimo; Ulla Savolainen, Karina Lukin ja Anne Heimo, "Omaehtoisen muistamisen materiaalisuus ja monimediaisuus: Muistitietotutkimus ja uusmaterialismi," *Elore* 27 no. 1 (2020): 60–84, <http://dx.doi.org/10.30666/elore.89039>.

³⁵ Andreas McKeough, *Kirjoittaen kerrottu sota: Tutkimus vuoden 1918 sodan kerronnallisesta käsittelystä omaelämäkerrallisissa teksteissä*. (Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2017).

³⁶ Pertti Haapala ja Tuomas Hoppu (toim.), *Sisällissodan pikkujättiläinen* (Helsinki: WSOY, 2009); Seppo Hentilä, *Pitkät varjot: Muistamisen historia ja politiikka* (Helsinki: Siltala, 2018); Tuomas Tepora and Aapo Roselius (eds.), *The Finnish Civil War 1918: History, Memory, Legacy*. Vol. 101 (Leiden: BRILL, 2014); Tuomas Tepora ja Aapo Roselius (toim.) *Rikki revitty maa: Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö* (Helsinki: Gaudeamus, 2018); Tiina Lintunen ja Anne Heimo (toim.) *Sisällissodan jäljet* (Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2018).

³⁷ Grönholm ja Nyyssönen, "Historian käyttö ennen ja nyt," 13.

³⁸ Torsti, "Historiapoliittikkaa tutkimaan".

³⁹ Rantala, "Historiapoliittikkaa koulun opetussuunnitelman avulla", 112.

⁴⁰ Hentilä, *Pitkät varjot*, 270; Eemeli Hakoköngäs, Olli Kleemola, Ilona Sarkki ja Virpi Kivioja, "Remembering war through images: Visual narratives of the Finnish Civil War in history textbooks from the 1920s to the 2010s" *Memory Studies* (2020): 1–16.

⁴¹ Löfström, "Historialliset hyvitykset, 179–180.

⁴² Ahonen, "Kun historia vaikeuttaa rauhaan palaamista," 54–55. Saksalaisten ja japanilaisten toisen maailmansodan käsittelystä kouluopetuksessa ks. Daniel Chiro, "Why World War II Memories Remain So Troubled in Europe and East Asia", teoksessa *Remembrance, History, and Justice: Coming to terms with traumatic pasts in democratic societies*, toim. Vladimir Tismaneanu ja Iacob C. Bogdan (Budapest: Central European University Press, 2015). muse.jhu.edu/book/42658

⁴³ Työväenliikkeen 100 itsenäisyyden vuotta, Oppimateriaaleja, <http://www.tyovaenliike.fi/kouluille/oppimateriaaleja/>. Luettu 7.6.2021.

⁴⁴ 1918. Minä olin siellä - 1918. Jag var där, <https://www.1918.finlit.fi/>. Luettu 7.6.2021.

⁴⁵ Ks. esim. Heimo, *Kapina Sammatissa*, 24, viite 56; Hentilä, *Pitkät varjot*, 13.

⁴⁶ Marja-Liisa Kunnas, *Kansalaissodan kirjalliset rintamat eli kirjallista keskustelua vuonna 1918* (Helsinki: SKS, 1976); Yrjö Varpio, "Vuosi 1918 kaunokirjallisuudessa," teoksessa *Sisällissodan pikkujättiläinen*, toim. Pertti Haapala ja Tuomas Tepora (Helsinki: WSOY, 2009), 441–463; Kukku Melkas ja Olli Löytty, "Sisällissotakirjallisuuden laskoksia", teoksessa *Toistemme viholliset? Kirjallisuus kohtaa sisällissodan*, toim. Kukku Melkas ja Olli Löytty (Tampere: Vastapaino, 2018), 13–33.

⁴⁷ Kukku Melkas ja Olli Löytty, "Miten kirjallisuus kohtaa sodan?" teoksessa *Toistemme viholliset? Kirjallisuus kohtaa sisällissodan*, toim. Kukku Melkas ja Olli Löytty (Tampere: Vastapaino, 2018), 11–12.

⁴⁸ Ks. esim. Heimo, *Kapina Sammatissa*, 126–133.

⁴⁹ Tuomas Tepora, ”Muuttuvat näkemykset vuodesta 1918”, teoksessa *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*, toim. Tuomas Tepora ja Aapo Roselius (Helsinki: Gaudeamus, 2018), 304–334.

⁵⁰ Veijo Meri, *Vuoden 1918 tapahtumat*. (Helsinki: Otava, 1960); Paavo Haavikko, *Yksityisiä asioita*, (Helsinki: Otava, 1960); Tuomas Tepora, ”Satavuotinen sota? Sisällissodan muistamisesta ja historiakulttuurista”, *Historiallinen Aikakauskirja* 116 no. 2 (2018): 181–196; Pilvi Torsti, *Suomalaiset ja historia* (Helsinki: Gaudeamus, 2012), 112; Peltonen 1996, 15–16.

⁵¹ Ks. myös. Melkas ja Löytty, ”Sisällissotakirjallisuuden laskoksia”, 13–17, 29–30.

⁵² Tiina Mahlamäki, ”Kuinka elää ihmisiksi?” *Eeva Joenpellon kirjailijamuotokuva* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2009), 56.

⁵³ Ks. esim. Melkas ja Löytty, ”Sisällissotakirjallisuuden laskoksia”, 23–25; Arja Tuusvuori, *Fiktiivinen sisällissota: vuoden 1918 merkitykset 2000-luvun kirjailijoiden historiatulkinnoissa ja naismuotokuvissa*. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma (Helsinki: Helsingin yliopisto, Valtiotieteellinen tiedekunta, 2020).

⁵⁴ Tiina Mahlamäki, ”Kotiinpaluun kronotoopit suomalaisessa sisällissotakirjallisuudessa”, *Sananjalka* 60 (2019): 217–237; Artikkelissa on tarkasteltu Runar Schildtin novellia ”Kotiinpaluu” (1919) ja romaaneja Toivo Pekkasen *Tehtaan varjossa* (1932), Hella Wuolijoen *Työmiehen perhe* (1949/1970), Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla II* (1960), Juhani Syrjän *Juho 18* (1998) ja Heidi Köngäksen *Sandra* (2017).

⁵⁵ Ralf Kauranen ja Kukku Melkas, ”Sodan sävyt sarjakuvassa”, teoksessa *Toistemme viholliset? Kirjallisuus kohtaa sisällissodan*, toim. Kukku Melkas ja Olli Löytty (Tampere: Vastapaino, 2018), 56–57. Myös toisen maailmansodan aikaisia vaikeita aiheita on käsitelty sarjakuvan keinoin. Niitä on hyödynnetty myös lapsille annetuissa historianopetuksessa. Chirrot, ”Why World War II Memories,” 45–46.

⁵⁶ Kauranen ja Melkas, ”Sodan sävyt sarjakuvissa”, 76–83.

⁵⁷ Ibid. 59–67.

⁵⁸ Reetta Laitinen toim. *Sisaret 1918* (Helsinki: Arktinen Banaani, 2018).

⁵⁹ Tiina Kinnunen, ”Sisällissodan muistokulttuuri kylmän sodan jälkeen: uusvanhoja ja uusia tulkintoja”, teoksessa *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*, toim. Tuomas Tepora ja Aapo Roselius (Helsinki: Gaudeamus, 2018), 335–357, 352.

⁶⁰ Mikko-Olavi Seppälä, ”Poliittisen teatterin puraisu: Proletaaristen näytelmien sisällissotakuvaukset 1920-luvun alun Suomessa”, teoksessa *Työväen taide ja kulttuuri muutosvoimana: Kirjoituksia työväen musiikista, kirjallisuudesta, teatterista ja muusta kulttuuritoiminnasta*, toim. Saijaleena Rantanen, Susanna Välimäki ja Sini Mononen (Helsinki: Tutkimusyhdistys Suoni & Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2020), 201–220; Ks. myös Pentti Paavolainen, ”Cultural Trauma of the Civil War of 1918 Staged and Commemorated in Finland,” *Nordic Theatre Studies* 31, no. 2 (2019): 102–131.

⁶¹ Paavolainen, ”Cultural Trauma”.

⁶² Ibid. 119–120.

⁶³ Punavalkoisia lauluja, <https://www.punavalkoisialauluja.com/> Luettu 1.6.2021.

⁶⁴ Facebook, Susinartut, <https://www.facebook.com/susinartut/> Luettu 1.6.2021

⁶⁵ Sandra Saulo ”Vankileirilaulut - kansanlaulun viimeinen aalto” julkaistu 29.5.2018; <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2018/05/29/vankileirilaulut-kansanmusiikin-viimeinen-aalto>. Luettu 1.6.2021; Sandra Saulo ”Tutkija Saijaleena Rantanen: ”Punaisten hautajaisissa soi Kansainvälinen” julkaistu 29.3.2018 <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2018/03/29/tutkija-saijaleena-rantanen-punaisten-hautajaisissa-soi-kansainvalinen>. Luettu 1.6.2021; Ks. myös Vesa Kurkela ”Sisällissodan laulut”, teoksessa *Sisällissodan pikkujättiläinen*, toim. Pertti Haapala ja Tuomas Tepora (Helsinki: WSOY, 2009), 425–440; Sami Suodenjoki, ”Popular Songs as Vehicles for Political Imagination: Russian Revolutions and the Finnish Civil War in Finnish Song Pamphlets, 1917–1918,” *Ab Imperio* no. 2 (2019): 228–250; Marko Tikka ja Sami Suodenjoki, ”Divided Nation on Records: The Transnational Formation of Finnish Popular Music During the Gramophone Fever”, teoksessa *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800–2000*, Palgrave Studies in the History of Experience, toim. Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki ja Tanja Vahtikari (London: Palgrave Macmillan, 2021), 137–161. https://doi.org/10.1007/978-3-030-69882-9_6

⁶⁶ Vapriikki-museon Tampere 1918 -näyttelyn videoesitys Suomen sisällissota elokuvissa. Käsikirjoitus Antti Liuttinen. Nähty 18.8.2020; ks. myös Onnimanni Liukkonen, ”Vuosi 1918 fiktioelokuvassa,” *Työväentutkimus*. Vuosikirja 2008: 36–38.

⁶⁷ Vapriikki-museon Tampere 1918 -näyttelyn videoesitys; Liukkonen, ”Vuosi 1918 fiktioelokuvassa,” 36–38; Hannu Salmi, ”Älkää milloinkaan kostako!”: 1918 – Mies ja hänen omatuntonsa,” *Lähikuva – Audiovisuaalisen Kulttuurin Tieteellinen Julkaisu* 31 no. 1 (2018): 29–43. <https://doi.org/10.23994/lk.170450>.

⁶⁸ Vapriikki-museon Tampere 1918 -näyttelyn videoesitys; ks. myös Liukkonen, ”Vuosi 1918 fiktioelokuvassa,” 36–38.

⁶⁹ Rami Mähkä, ”Jokaisen on valittava puolensa”: Suomen sisällissota 2000-luvun kotimaisessa elokuvassa,” *Lähikuva – Audiovisuaalisen Kulttuurin Tieteellinen Julkaisu* 31 no. 1 (2018): 44–63. <https://doi.org/10.23994/lk.70451>; Mähkän tarkastelemat elokuvat ovat *Raja 1918* (Lauri Törhönen, 2007), *Käskey* (Aku Louhimies, 2008), *Täällä Pohjantähden alla* (Timo Koivusalo, 2009), *Täällä Pohjantähden alla II* (Timo Koivusalo, 2010) sekä *Taistelu Näsilinnasta 1918* (Claes

Olsson, 2012). 2000-luvulla elokuvia ilmestyi muitakin, kuten *Uralin perhonen* (Katariina Lillqvist, 2008), *Missä kuljimme kerran* (2011) ja *Suomen hauskin mies* (2018).

⁷⁰ Jaakko Suominen, ”Blogisarja: Muistelua, museointia, tuotteistamista ja keräilyä – digitaalisten pelien historiakulttuuri on saanut monia muotoja”, *Suomen Historiallinen Seura* 8.2.2021, <http://www.histseura.fi/blogisarja-muistelua-museointia-tuotteistamista-ja-kerailya-digitaalisten-pelien-historiakulttuuri-on-saanut-monia-muotoja-jaakko-suominen/>. Luettu 8.6.2021.

⁷¹ Wulf Kansteiner, ”Transnational Holocaust Memory, Digital Culture and the End of Reception Studies,” teoksessa *The Twentieth Century in European Memory: Transcultural mediation and reception*, toim. Barbara Törnqvist-Plewa ja Tea Sindbæk Andersen (Leiden: Brill, 2017), 305–344; ks. myös Wulf Kansteiner, ”Genocide memory, digital cultures, and the aesthetization of violence,” *Memory Studies* 7 no. 4 (2014): 403–408.

⁷² *Punaisten ja valkoisten taistelu Suomessa* (Juusela & Levänen Oy Kirjapaino, 1918), Kansalliskirjasto, Doria, <http://www.doria.fi/handle/10024/123564>; *Suomen vapaussota* (Helsinki, Kustannusliike Minerva, 1918), Kansalliskirjasto, Doria, <http://www.doria.fi/handle/10024/133927>

⁷³ *Suomen vapaussota*, ohjeet.

⁷⁴ Kai Saarto, ”Vuosi 1918 elää vahvana lautapeleissä”, *Blogi Todellisuuspaiko: Lautapeli elämää* 15.2.2018, <https://todellisuuspaiko.blogspot.com/2018/02/vuosi-1918-elaa-vahvana-lautapeleissa.html>. Luettu 4.6.2021.

⁷⁵ Rami Mähkä ”Suomen sisällissodan vaikutushistoriat,” *Historiallinen Aikakauskirja* 116 no. 2 (2018): 189–196; ks. myös Kalle Matsinen, ”Lautapelit ovat tapa käsitellä historiaa”, SKP.fi 15.2.2018, <https://www.skp.fi/artikkelit/tarpeetonta-peli-luokkasodalla>. Luettu 4.6.2021.

⁷⁶ Ks. esim. Tiago Silva, ”Tarpeetonta peliä luokkasodalla” SKP.fi 14.2.2018 <https://www.skp.fi/artikkelit/tarpeetonta-peli-luokkasodalla>. Luettu 4.6.2021.

⁷⁷ Edkins, *Trauma and the Memory*, 11, 54.

⁷⁸ Hentilä, *Pitkät varjot*, 73; Aapo Roselius, ”Valkoinen rintama: vapaussodan muiston vaalijat”, teoksessa *Rikki revitty maa. Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*, toim. Tuomas Tepora ja Aapo Roselius (Helsinki: Gaudeamus, 2018), 257–280, 263. Muistamisen alueellinen jakautuminen näkyy yhä. Esimerkiksi Vaasassa on tarjolla kiertokävely, jonka aikana tutustutaan kaupungin keskustassa sijaitseviin vuosiin 1917 ja 1918 liittyviin paikkoihin nuoren Anni Mendelinin (s. 1911) silmin. Kierros päättyy Vapaudenpatsaalle. ”Annin sinivalkoinen Vaasa. Vuoden 1917-1918 tapahtumia Vaasan kaupungissa.” Vaasan kaupunki, Kiertokävelyt. <https://www.vaasa.fi/uploads/2019/10/893d3b10-kaupunkikavelyesite-annin-sinivalkoinen-vaasa.pdf>. Luettu 3.5.2021.

⁷⁹ Peltonen, *Punakapinan muistot*, 1996. Ks. myös Tauno Saarela, *Suomalaisen kommunismin synty 1918-1923* (Helsinki: Kansan sivistystyön liitto, 1996), 362.

⁸⁰ Wertsch, *Voices of Collective Remembering*, 171.

⁸¹ Eusebio Mujal-León ja Eric Langenbacher, ”Post-Authoritarian Memories in Europe and Latin America,” teoksessa *Remembrance, History, and Justice: Coming to terms with traumatic pasts in democratic societies*, toim. Vladimir Tismaneanu ja Jacob C. Bogdan (Budapest: Central European University Press, 2015). muse.jhu.edu/book/42658, 70.

⁸² Juha Siltala, ”Kollektiivinen muisti - kuka on se, joka muistaa?,” *Duodecim* 130, (2014): 2449–2458.

⁸³ *Kuoleman kentiltä: muistojulkaisu vuoden 1918 ajoilta* (Hämeenlinna: Hämeen eteläinen sos.dem. piiritoimikunta, 1924); *Itä ja länsi: Työväen kuvalehti* nro 1928:8-9: kansalaissodassa kaatuneitten ja murhattujen työläisten muistojulkaisu; *Kärsimyksen teiltä: kymmenvuotismuistoja* (Hämeenlinna: Hämeen kansa, 1928); Ks. myös Niko Kannisto, *Vaaleanpunainen tasavalta – SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924* (Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2016), 130.

⁸⁴ Peltonen, *Punakapinan muistot*, 223–231.

⁸⁵ Marko Tikka, ”Kirkko ja suojeluskunnat. Järkiavioliitto, pakkoavioliitto vai epäpyhä allianssi?,” teoksessa *Sisällissota ja kirkko 1918*, toim. Ilkka Huhta (Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 2009), 133–144. Hentilä, *Pitkät varjot*, 83; Saarela ”Muistella vai ei,” 292–294.

⁸⁶ Ahonen, ”Kun historia vaikeuttaa rauhaan palaamista,” 52.

⁸⁷ Saarela ”Muistella vai ei,” 294–295; Hentilä, *Pitkät varjot*, 84–85; Riitta Kormano, *Sotamuistomerkki Suomessa. Voiton ja tappion modaalista sovittelua*. Turun yliopiston julkaisuja (Turku: Edita, 2014); Ville Sarkamo, ”Kiveen hakattu historia: Sotamuistomerkit sisällissodan ylevöittäjinä, historiallistajana ja julkisen vaikenemisen ilmentäjinä vuosina 1918-1938,” *Historiallinen Aikakauskirja* 116 no. 2 (2018): 153-166; Petteri Systä, ”Sisällissodan muistamisen rajat työväenkaupungissa. Tampereen patsaskiista 1920-1923”, teoksessa *Sisällissodan jäljet* toim. Tiina Lintunen ja Anne Heimo (Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2018), 215–244; Ranja Hautamäki ja Silja Laine, ”Heritage of the Finnish Civil War monuments in Tampere,” *Landscape Research* 45 no. 6 (2020): 742–757; Valkoisella puolella muistomerkkien pystyttäminen saavutti Aapo Roseliuksen arvion mukaan lähestulkoon maanisia piirteitä ja vuodesta 1938 muodostui suoranainen monumenttien vuosi. Roselius, ”Valkoinen rintama”, 278–279.

⁸⁸ Hentilä, *Pitkät varjot*, 124; Saarela ”Muistella vai ei,” 299, 303; Kommunistien 1920-luvun taisteluasenteesta ks. Tauno Saarela, *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930* (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2008), 569–570.

⁸⁹ Saarela ”Muistella vai ei,” 295–297; Hentilä, *Pitkät varjot*, 125; Grönholm ja Nyssönen, ”Historian käyttö ennen ja nyt,” 13.

⁹⁰ Tuomas Tepora, *Sinun puolesta elää ja kuolla. Suomen liput, nationalismi ja veriuuhri 1917–1945* (Helsinki: WSOY, 2011), 180–183, 268; Tepora “Muuttuvat näkemykset vuodesta 1918,” 309.

⁹¹ Vuonna 2005 muistomerkkejä löytyi kaikkiaan 425 paikkakunnalta. Peltonen, *Muistin paikat*, 214–236, 294–306. Eri lähteiden paikkakuntaakohtaisissa luvuissa esiintyy vaihtelua 2000-luvun kuntaliitoksien vuoksi.

⁹² Työväenmuseo Werstaan Punaisten muistomerkit -projekti 2006, http://www.tkm.fi/pm_etusivu.htm. Luettu 6.5.2021.

⁹³ Työväenmuseo Werstaan Punaisten muistomerkit 2017, <http://www.tyovaenliike.fi/punaisten-muistomerkit/>. Luettu 6.5.2021.

⁹⁴ Heimo, *Kapina Sammatissa*, 116–117, 141–143.

⁹⁵ Kormano, *Sotamuistomerkki Suomessa*, 51–61.

⁹⁶ Akseli Salmi, “Punaisten muistomerkki – Vieläkin arka asia?,” *Agricolan Tietosanommat* no. 1 (2005). <http://agricola.utu.fi/tietosanommat/numero1-05/punaiset.html>

⁹⁷ Peltonen, *Muistin paikat*, 2003.

⁹⁸ Ks. esim. “Porissa siunattiin vihdoinkin vuoden 1918 punaisia ja paljastettiin muistomerkki” *YLE uutiset* 18.7.2018. <https://yle.fi/uutiset/3-10310686>. Luettu 5.5.2021.

⁹⁹ “Kotka ei hanki veistosta punaisten ja valkoisten yhteiseksi muistomerkiksi” *YLE uutiset* 24.10.2017. <https://yle.fi/uutiset/3-9897911>. Luettu 25.4.2021.

¹⁰⁰ “Paljon niitä siel’ ol’”: *Arkistoseelvitys Vierumäelle haudatuista vuoden 1918 sisällissodan punaisista*. (Helsinki: Kansallisarkisto, 2020); Versowood Oy, ”Vierumäen vuoden 1918 hauta-alueelta löytyi yhteensä 50 vainajan jäänteet” 27.11.2020. <https://www.versowood.fi/fi/konserni/uutiset-ja-tapahtumat/vierumaen-vuoden-1918-hauta-alueelta-loytyi-yhteensa-50-vainajan-jaanteet>. Luettu 15.5.2021; “Vierumäen vuoden 1918 sisällissodan joukkohaudoista löytyi 50 vainajaa – Heli Särkkä toivoo saavansa isoisänsä haudatuksi kotiseudulle” *YLE uutiset* 9.2.2020. <https://yle.fi/uutiset/3-11679586>. Luettu 15.5.2021; Heinola, ”Vierumäen vuoden 1918 sisällissodan joukkohaudan vainajat haudataan Heinolan hautausmaalle” 16.4.2021. <https://www.heinola.fi/ajankohtaista/vierumaen-vuoden-1918-sisallissodan-joukkohauta/>. Luettu 17.4.2021.

¹⁰¹ Yhdysvalloissa esimerkiksi *The National Civil War Museum* sekä *The American Civil War Museum*. El Salvadorin yli 12 vuotta kestäneen sisällissodan muistoja on talletettu *Museo de la Revolución* -nimellä kulkevaan museoon. Espanjassa puolestaan on luotu *The Virtual Spanish Civil War Museum*, joka pystyy tarjoamaan yleisölle fyysisistä tiloista riippumattomaa tietoa. <https://acwm.org>. Luettu 31.3.2021; <https://www.nationalcivilwarmuseum.org>. Luettu 31.3.2021. <http://www.bbc.com/travel/story/20120608-a-glimpse-of-el-salvadors-guerrilla-past>. Luettu 3.4.2021; <http://spanishcivilwarmuseum.com>. Luettu 31.3.2021; Ks. myös “Sisällissotien museo maailmalla”. *Museo-lehti* 1 (2018): 46.

¹⁰² Anu Kantola, “Kollektiivisen trauman julkinen työstäminen: Tampere 1918,” *Media & Viestintä* 2 (2009): 67–81; Anu Kantola, “The Therapeutic Imaginary in Memory Work: Mediating the Finnish Civil War in Tampere,” *Memory Studies* 7 No. 1 (2014): 92–107.

¹⁰³ Sisällissotamuseo Mänttä-Vilppula. <http://www.sisallissota.com>. Luettu 13.4.2021.

¹⁰⁴ Matti Wäre, *Suomen sisällissotamuseo*. Taiteiden ja suunnittelun korkeakoulu / ARTS Diplomityö (Espoo: Aalto yliopisto, 2020). <https://aaltodoc.aalto.fi/handle/123456789/43488>

¹⁰⁵ Ks. esim. ”100 vuotta sitten käydyllä sisällissodalla ei ole Suomessa omaa museota, ja syykin on selvä – Kuka maksaa 50–60 euroa pääsystä historiamuseoon?” *Aamulehti* 18.1.2018. <https://www.aamulehti.fi/kulttuuri/art-2000007442012.html>. Luettu 3.4.2021.

¹⁰⁶ Ks. esim. Elina Teerijoki, “Sisällissota hermistää museot”, *Museo-lehti* 1 (2018): 12–17.

¹⁰⁷ Jonni Saloluoma, “Teoria hyvästä taidenäyttelystä,” *WAMblogi* 1.10.2018. <https://www.wam.fi/blogit/wamblog/teoria-hyvasta-taidenayttelysta>. Luettu 3.4.2021.

¹⁰⁸ Heimo, “Digital aftermath,” 154–155; Paavolainen, “Cultural trauma,” 118.

¹⁰⁹ Heimo, Kauhanen, Pakkanen, Patjas ja Pihlman, “Miten tuotteistaa kärsimys?”. Performanssin ohjasi Anni Mikkelsen.

¹¹⁰ ”Laserkeilaus mahdollistaa aikamatkan Suomenlinnan vuoden 1918 kuolemanselleihin,” Maanmittauslaitos 29.6.2018 <https://www.maanmittauslaitos.fi/ajankohtaista/laserkeilaus-mahdollistaa-aikamatkan-suomenlinnan-vuoden-1918-kuolemanselleihin>. Luettu 2.4.2021.

¹¹¹ Kansan arkisto, <https://www.kansanarkisto.fi/>, *Luokkasota-kokoelma, ensimmäinen muistitietokeruu jo 1957*; Työväen arkiston kokoelmat, useita eri keruita (1965, 1968, 1988 ja 2017–2018), <https://www.tyark.fi/muistitieto/muistitietokeruut/>; Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, Vuosien 1917–1918 tapahtumat kansan muistissa ja perinteessä -muistitietokeruu (1966) <https://www.finlit.fi/fi/arkisto/perinteen-ja-nykykulttuurin-arkistoaineistot/tekstiaineistot/paaluettelo/1918-keruu#.YJl4GT-U9rQ>. Luettu 25.3.2021.

¹¹² Ks. esim. Hentilä, *Pitkät varjot*, 88; Peltonen, *Punakapinan muistot*; 62, 132–133, 281–282; Muistitiedon käytöstä historiantutkimuksessa ks. esim. Kari Teräs, “Mitä on muistitieto, ja miten se poikkeaa muusta historiallisesta tiedosta?” *Alusta! Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunnan verkkojulkaisu* 6.7.2018.

<https://www.tuni.fi/alustalehti/2018/07/06/mita-on-muistitieto-ja-miten-se-poikkeaa-muusta-historiallisesta-tiedosta/>; *Agricola, Suomen humanistiverkko*, “Muistitieto ja 1918 tapahtumat,” 16.5.2018, <https://agricolaverkko.fi/julkaisusarja/muistitieto-ja-1918-tapahtumat/>. Luettu 25.5.2021.

¹¹³ Jalmary Parikka ja U.V. Rauanheimo, ”Viimeinen taisto”: *Punaisen rintamapäällikön muistelmia v:lta 1918*, (Porvoo: WSOY, 1938). Kansanedustaja Emil Saarinen julkaisi muistelmansa salanimellä Arvid Luhtakanta. Arvid Luhtakanta, *Suomen punakaarti* (Kulju: E. A. Täckman, 1938).

¹¹⁴ Viljo Sohkanen, *Punakaartilaisen päiväkirja*, (Helsinki: Weilin & Göös, 1967); Ks. myös McKeough, *Kirjoittajan kerrottu sota*, 44–45.

¹¹⁵ Heimo, *Kapina Sammatissa*, 123–145.

¹¹⁶ Ks. esim. Anne Heimo, ”Synkkää kulttuuriperintöä ja hyvyyden tekoja,” Turun yliopiston blogi 2.2.2018, <https://blogit.utu.fi/utu/2018/02/02/synkkaa-kulttuuriperintoa-ja-hyvyyden-tekoja/>. Luettu 12.5.2021; Heimo, Kauhanen, Pakkanen, Patjas ja Pihlman, ”Miten tuotteistaa kärsimys?,” 28.

¹¹⁷ Patentti- ja rekisterihallituksen yhdistysrekisteri. <https://yhdistysrekisteri.prh.fi>. Luettu 30.4.2021; Tepora, ”Muuttuvat näkemykset vuodesta 1918” 306–312, 321; Elina Manninen, *Rikoksen palkitsemista vai kansan eheyttämistä? Punainvalidien eläkkeet eduskuntakeskustelussa 1936 ja 1940*, Poliittisen historian pro gradu -tutkielma, (Helsingin yliopisto: Helsinki, 2016), 19; Tepora, *Sinun puolestas elää ja kuolla*, 269.

¹¹⁸ Patentti- ja rekisterihallituksen yhdistysrekisteri. <https://yhdistysrekisteri.prh.fi>. Luettu 30.4.2021; Tepora, ”Muuttuvat näkemykset vuodesta 1918” 322; Elina Manninen, *Rikoksen palkitsemista vai kansan eheyttämistä*, 19.

¹¹⁹ Entisten punakaartilaiden keskusjärjestö, arkistokokoelman kuvailutiedot, Kansan Arkisto.

¹²⁰ Patentti- ja rekisterihallituksen yhdistysrekisteri. <https://yhdistysrekisteri.prh.fi>. Luettu 30.4.2021.

¹²¹ Suomen Työväen Järjestyskaartin Perinneyhdistys r.y.:n Facebook-sivu. <https://www.facebook.com/luokkasota>. Luettu 30.4.2021.

¹²² ”Emme perustaneet uutta punakaartia” *Kansan Uutiset* 27.1.2013 <https://www.kansanuutiset.fi/artikkeli/2944417-emme-perustaneet-uutta-punakaartia>. Luettu 30.4.2021; Patentti- ja rekisterihallituksen yhdistysrekisteri. <https://yhdistysrekisteri.prh.fi>. Luettu 30.4.2021.

¹²³ Jukka Kekkonen, ”Espanjan sisällissota, poliittinen väkivalta ja vastustajiin kohdistuneet rankaisutoimet vertailevasta näkökulmasta,” teoksessa *NO PASARÁN! Espanjan sisällissodan kulttuurihistoriaa*, toim. Hanne Koivisto ja Raimo Parikka (Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2015), 31–54.

¹²⁴ Hanne Koivisto ja Raimo Parikka, ”Espanjan sisällissota aikalaiskokemuksen, muistamisen ja tutkimuksen kohteena,” teoksessa *NO PASARÁN! Espanjan sisällissodan kulttuurihistoriaa*, toim. Hanne Koivisto ja Raimo Parikka, (Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2015), 7–30; Mujal-León ja Eric Langenbacher, ”Post-Authoritarian Memories,” 77.

¹²⁵ Grönholm ja Nyssönen, ”Historian käyttö ennen ja nyt,” 9, 18.

¹²⁶ Peltonen, *Barbaria ja unohdus*, 207.

¹²⁷ Helena Ranta, ”Mitä emme saa unohtaa,” *WAMblog* 5.11.2018, <https://www.wam.fi/blogit/wamblog/mita-emme-saa-unohtaa>. Luettu 19.4.2021.

¹²⁸ *Suomen sotaturmat 1914-1922*, <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main?lang=fi>; Suomen sotaturmat 1914-1922, Sotasurmasampo 1914-1922: <http://sotasurmat.narc.fi> Luettu 1.6.2021

¹²⁹ Valtioneuvoston kanslia, 1918 muistovuosi: Sisällissodan muistovuoden 1918 projekti, <https://vnk.fi/hanke?tunnus=Vnk002:00/2018>. Luettu 12.5.2021.

¹³⁰ Marko Tikka, ”Sisällissodan muistovuoden päättyessä,” *Alusta! Tampereen yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan verkkojulkaisu* 30.12.2018. <https://www.tuni.fi/alustalehti/2018/12/30/sisallissodan-muistovuoden-paattyessa/> Luettu 12.5.2021.

¹³¹ Heikki Hiilamo, ”Kaikkea ei ole sanottu sisällissodasta,” *YLE uutiset* 3.8.2018. <https://yle.fi/uutiset/3-10329300>. Luettu 12.5.2021.

¹³² Peltonen, *Barbaria ja unohdus*, 145–165; Ulla-Maija Peltonen, ”Hauras hyvyys ja anteeksianto sodan muistoissa,” teoksessa *Voiko historiaa hyvittää?*, toim. Jan Löfström (Helsinki: Gaudeamus, 2012), 130–149; Tzvetan Todorov, *The Fragility of Goodness. Why Bulgaria's Jews Survived the Holocaust*. Engl. Arthur Denner. (London: Weidenfeld & Nicolson, 2001).

¹³³ Hentilä, *Pitkät varjat*, 15; Ks. myös Mähkä, ”Sisällissodan vaikutushistoriat”, 192–196.

¹³⁴ Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Suomenlinnan hoitokunta järjestämä seminaari ”Vaikea kulttuuriperintö ja ihmisoikeuksien puolustaminen, Suomenlinna 1918 – 100 vuotta Hjalmar Linderin kuolemasta” 2.6.2021.